

UNIVERSITATEA NAȚIONALĂ DE APĂRARE „CAROL I”
Centrul de Studii Strategice de Apărare și Securitate

Cristina BOGZEANU

**BALCANII DE VEST:
STUDIU MILITARO-ECONOMIC**

Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I”
București, 2014

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

BOGZEANU, CRISTINA

Balcării de Vest: studiu militar-economic/ Cristina Bogzeanu. -
București : Editura Universității Naționale de Apărare "Carol I", 2014

Bibliogr.

ISBN 978-606-660-185-6

355(497)

33(497)

© Toate drepturile asupra prezentei ediții sunt rezervate
Universității Naționale de Apărare „Carol I”

- *Lucrarea a fost discutată în ședința Consiliului Științific al CSSAS*
- *Responsabilitatea privind conținutul revine în totalitate autoarei*

ISBN 978-606-660-185-6

CUPRINS

Argument	5
Capitolul 1. Cadrul general de analiză	7
1.1. Repere teoretice	7
1.2. Caracteristici principale ale mediului de securitate din Balcanii de Vest.....	9
1.3. Surse de tensiune și problema extremismului	13
Capitolul 2. Caracteristici cu relevanță pentru evoluțiile militaro-economice	17
2.1. De la moștenirea istorică spre integrarea euroatlantică	17
2.2. Relațiile cu NATO și UE. Viziune de ansamblu ...	19
Capitolul 3. Aspecte cheie și tendințe în planul militaro- economic	23
3.1. Tendințe militaro-economice generale	23
3.2. Statele incluse în structurile euroatlantice	25
3.2.1. <i>Slovenia</i>	25
3.2.2. <i>Croația</i>	28
3.2.3. <i>Albania</i>	29
3.3. State relativ avansate	31
3.3.1. <i>Munteenegro</i>	31
3.3.2. <i>FYROM</i>	35
3.3.3. <i>Serbia</i>	38
3.4. Actori cu evoluție dificilă	42
3.4.1. <i>Provincia Autonomă a Kosovo și Metohiei</i>	43
3.4.2. <i>Bosnia-Herțegovina</i>	46
Concluzii	51
Bibliografie	54
Anexe	56

WESTERN BALKANS: A MILITARY-ECONOMIC STUDY

Summary

• **Foreword** • **The general framework of the analysis** * Theoretical landmarks * Main characteristics of Western Balkans' security environment * Sources of tension and the issue of extremism • **Relevant aspects for the military-economic evolutions** * From historical heritage to Euro-Atlantic integration * Relations with NATO and EU. A bird's eye view • **Key aspects and trends in the military-economic area** * General military and economic trends * States included in the Euro-Atlantic structures * Slovenia * Croatia * Albania * Relatively advanced states * Montenegro * FYROM * Serbia * States with difficult evolution * The Autonomous Province of Kosovo and Metohia * Bosnia and Herzegovina • **Conclusions** • **Bibliography** • **Annexes**

Abstract

This study is an analysis of Western-Balkan states' security on economic and military coordinates, examined in the context of the world economic and financial crisis' impact and in its aftermath. The paper premises that economically and militarily, these actors are equally defined by the repercussions of the range of military confrontations having determined the disintegration of Yugoslavia and by the fact they are still in course of developing their self-governance capacity.

The hypothesis of this scientific demarche is that, in spite of being on their way towards Euro-Atlantic integration, their characteristic instability, the maintenance of tensed relations, as well as the impact of the economic and financial crisis have a considerable influence of their military-economic lives.

The study includes a brief characterization of Western Balkans' security environment, emphasizing both its particularities and the main security challenges. The central part of the paper is represented by the third chapter, which includes a study of the military and economic dynamic for each of the Western Balkan states.

ARGUMENT

De la finele anului 2013, principala preocupare de securitate la nivel european și euroatlantic a fost constituită de evoluția crizei ucrainene, aflată încă în plină desfășurare la momentul realizării prezentului studiu. România, care împarte cu Ucraina o graniță comună de aproximativ 600 de km, nu face excepție în acest sens.

Fără doar și poate, evenimentele petrecute în Ucraina marchează în mod decisiv mediul regional de securitate, atenția acordată acestor evenimente fiind cât se poate de justificată. Însă, spațiul politic adiacent Mării Negre nu este unicul asupra căruia este necesară concentrarea efortului de analiză. Analiza dinamicii securității în spațiul vest-balcanic, a evoluției relațiilor dintre actorii din regiune, precum și a evoluției relațiilor cu actori externi notabili (SUA, NATO, UE, Federația Rusă) se poate dovedi extrem de valoroasă, mai ales în contextul actual și cu atât mai mult pentru România, situată, din acest punct de vedere, într-un veritabil arc de insecuritate. Importanța acestui spațiu, precum și posibilele efecte ale subestimării semnificației dinamicii mediului de securitate din acest spațiu au fost subliniate în repetate rânduri: „liderii europeni discută despre problemele Balcanilor atunci când devin absolut imposibil de ignorat, în momentul în care provocările nerezolvate ies la suprafață”¹.

Studiul de față constituie o analiză pe coordonate economice și militare a statelor din regiunea Balcanilor de Vest, surprinse în perioada de impact a crizei economice și financiare mondiale și revenire după aceasta.

Dimensiunea militaro-economică a securității statelor vest-balcanice nu poate fi analizată fără a face referire la efectele pe care evenimentele istoriei relativ recente l-au avut. Statele care alcătuiesc astăzi regiunea sunt părți ale fostei Republici Federale a Iugoslaviei. Prin urmare, atât din punct de vedere economic, cât și militar, acești actori se definesc deopotrivă prin repercusiunile șirului de confruntări

care au dus la dezintegrarea federației, precum și prin faptul că încă se află în curs de dezvoltare a capacității de auto-guvernare.

Ipoteza prezentului demers științific constă în faptul că, deși statele vest-balcanice sunt înscrise, într-o mai mare sau mai mică măsură, pe calea integrării euroatlantice, instabilitatea caracteristică, menținerea unor relații tensionate, precum și impactul crizei economice și financiare mondiale au o influență considerabilă asupra vieții militaro-economice a acestora.

Așadar, după delimitarea unui scurt cadru teoretic, studiul include o scurtă caracterizare a mediului de securitate vest-balcanic, subliniind deopotrivă specificul acestuia și principalele provocări de securitate. Partea centrală a lucrării este reprezentată de capitolul al treilea, care include studiul dinamicii militaro-economice a fiecărui stat în parte.

Studiul se încheie cu o serie de concluzii relevante cu privire la tendințele militaro-economice actuale ale statelor vest-balcanice, principalii factorii care le influențează, precum și semnificația acestora în contextul securității europene.

¹ Francisco de Borja, „Europe must not neglect the Western Balkans”, European Council on Foreign Relations, 5 September 2014, URL: http://www.ecfr.eu/article/commentary_europe_must_not_neglect_the_western_balkans307, accesat la 5 septembrie 2014.

Capitolul 1. CADRUL GENERAL DE ANALIZĂ

1.1. Repere teoretice

Puterea militară a statelor a jucat dintotdeauna un rol central în efortul de apărare și promovare a intereselor naționale, fiind considerată cea mai eficientă, dar și cea mai costisitoare. Strânsa legătură dintre performanțele economice și capacitatea militară a actorilor internaționali are, în prezent, un caracter evident.

Interconținerea dintre componentele puterii nu se referă însă doar la componenta militară și cea economică, ci include și aspectele politice și sociale. Acesta este motivul pentru care concentrarea efortului de cercetare strict asupra aspectelor militaro-economice, ocolind factorii de natură politică și socială, ar constitui, dacă nu un obiectiv extrem de dificil de atins, cel puțin un demers limitat, incomplet, insuficient fundamentat. Aceasta cu atât mai mult în cadrul unei analize dedicate Balcanilor de Vest, unde contextul social și politic încă este caracterizat de instabilitate, ce se reflectă și în plan economic și militar.

Puterea economică are, în acest context, un rol fundamental, constituind „motorul» fără de care puterea națională, fie ea politică, socială sau militară, nu poate funcționa la parametri normali. Interconținerea dintre componentele puterii naționale este evidentă, iar puterea militară nu poate exista fără puterea economică, fără o economie robustă, cu creșteri semnificative”². Viceversa, puterea militară constituie unul dintre factorii care contribuie la crearea condițiilor necesare creșterii economice.

Analiza militaro-economică include deopotrivă aspecte care țin de economia militară (raportul dintre performanțele economice ale unui anumit actor și cheltuielile militare), precum și aspecte care țin de capacitatea militară a unui actor de a contribui la menținerea unui mediu de securitate suficient de stabil și la apărarea și promovarea intereselor, astfel încât să permită dezvoltarea economică (figura nr. 1).

² Cristian Băhnăreanu, *Influența factorului economic în realizarea securității*, Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I”, București, 2009, p. 5.

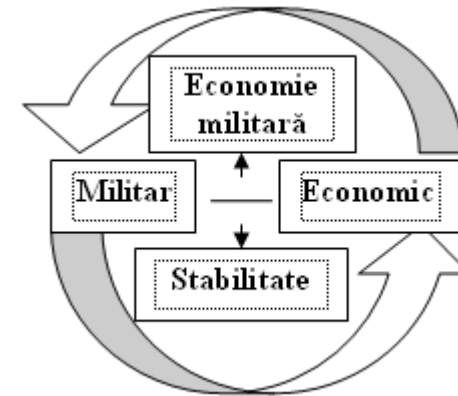

Figura nr. 1: Implicații ale analizei dinamicii militaro-economice a unui actor internațional

Studiul de față va aborda această problemă preponderent din perspectiva influenței performanțelor economice asupra nivelului de dezvoltare a puterii militare, a gradului în care actorii vizați aleg și pot să își dezvolte puterea militară, în funcție de resursele financiare de care dispun. Premisa pe care se fundamentează prezentul demers este faptul că „puterea militară nu poate exista și manifesta fără putere economică, fără o economie sănătoasă și cu creșteri semnificative”³. Valabilitatea acestei premise a fost demonstrată din plin în contextul crizei economice și financiare mondiale, ale cărei repercusiuni s-au materializat și în reduceri semnificative ale bugetelor destinate apărării și, implicit, ale capacității actorilor internaționali de a-și menține și dezvolta capacitățile militare necesare în contextul în care evoluțiile în planul securității impuneau existența lor. Izbucnirea crizei din Ucraina, în perioada în care statele europene parcurgeau încă o etapă a recuperării post-criză, a subliniat încă și mai mult interdependența dintre cele două dimensiuni ale securității.

Un alt aspect cu relevanță majoră este necesitatea menținerii unui echilibru în cadrul acestui raport, în sensul în care, pe termen lung, cheltuielile militare nu sunt favorabile economiei per ansamblu, dat fiind că alocarea resurselor economice în scopuri militare afectează restul economiei și pot frâna creșterea; implicit, reducerea cheltuielilor militare ar permite eliberarea resurselor economice pentru a fi utilizate

³ Ibidem, p. 15.

în scopuri mai productive, care să susțină creșterea. Însă, reducerea acestui tip de cheltuieli poate duce la apariția unor vulnerabilități față de anumite amenințări de securitate⁴. Practic, investițiile prea mari în plan militar pot împovăra economia națională pe termen lung, în timp ce investițiile prea mici pot genera vulnerabilități de securitate.

1.2. Caracteristici principale ale mediului de securitate din Balcanii de Vest

Principală caracteristică a spațiului vizat constă în faptul că majoritatea actorilor statali de aici sunt încă în plin proces de reconstrucție post-conflict, depinzând într-o măsură considerabilă de actorii externi atât în ceea ce privește dezvoltarea economică, cât și securitatea. Economiiile acestor state sunt în curs de dezvoltare, iar sprijinul extern joacă un rol major. Prin urmare, dacă reducerile cheltuielilor militare tind să elibereze resurse pentru sectoare mai productive, atunci, în cazul Balcanilor de Vest, prioritatea este constituită, cu siguranță, de favorizarea creșterii economice în general. Cu alte cuvinte, dacă abordarea economico-militară vizează măsura în care un anumit actor își poate converti resursele economice în putere militară⁵, în contextul studiului de față, este necesar să avem în vedere caracterul extrem de restrâns al resurselor economice.

Războaiele ce au dus la destrămarea Iugoslaviei au rămas în memoria europenilor drept cele mai tragice evenimente după finalul celui de-al Doilea Război Mondial. Statele rezultate în urma destrămării federației iugoslave – Slovenia, Croația, Serbia, Muntenegru, Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei (FYROM) și Bosnia și Herțegovina (BiH) – sunt, în prezent, relativ stabile din punctul de vedere al securității, fiind înscrise clar pe calea normalizării relațiilor dintre ele.

În acest sens, un exemplu elocvent este relația dintre Kosovo și Serbia, care a cunoscut îmbunătățiri notabile în cursul anului 2013, prin semnarea unui acord de normalizare a relațiilor, demers facilitat de Reprezentatul UE pentru afaceri externe și politică de securitate. Documentul este considerat un punct de referință pentru relațiile dintre cei doi actori regionali, constituind un compromis făcut de ambele

⁴ Joshua S. Goldstein, Jon C. Pevehouse, *Relații Internaționale*, Editura Polirom, Iași, 2008, pp. 291-292.

⁵ Cristian Băhnăreanu, *op. cit.*, 2009, p. 15.

părți, astfel încât fiecare dintre ele să poată continua procesul de integrare în UE. Conform acestui acord, „nicio parte nu va bloca și nici nu va încuraja părți terțe să blocheze progresul celeilalte părți pe drumul către UE”⁶.

Toți actorii vest-balcanici și-au consolidat relațiile cu NATO și UE, aflându-se în diferite etape ale integrării în structurile euroatlantice. Balcanii de Vest joacă un rol cheie în ecuația de securitate a întregii Europe. Potențialul lor destabilizator a fost deja demonstrat de conflictele ce au dus la dezintegrarea Iugoslaviei, ceea ce explică interesul major al UE față de această regiune. De altfel, Uniunea este principalul actor implicat în stabilizarea acestor state, în special prin eforturile de integrare a lor.

Cu toate că suita de crize ce a marcat destinul acestor state de la finele secolului al XX-lea se află în etapele finale ale evoluției lor, Balcanii de Vest constituind în prezent un spațiu de securitate relativ stabil și predictibil, consecințele conflictelor armate de la sfârșitul veacului trecut, precum și cauzele care s-au aflat la baza acestora constituie încă aspecte definitorii ale dinamicii securității vest-balcanice. În acest caz, „(...) deși vârful [crizei] a trecut, are efecte pe termen lung. Tensiunile doar s-au estompat. În situația în care se vor crea condiții, este foarte posibil ca ele să se activeze. (...) Războaiele din spațiul slavilor de sud au dus doar la destrămarea Federației Iugoslaviei și la independența statelor de aici – Slovenia, Croația, Macedonia, Bosnia și Herțegovina, Serbia, Muntenegru –, nu și la rezolvarea problemelor etnice, economice, sociale, naționale și politice cu care se confruntă și se vor confrunta comunitățile de aici”⁷.

Deși Indexul Statelor Eșuate/Fragile⁸ indică o scădere constantă a nivelului de instabilitate, spațiul vest-balcanic poartă încă

⁶ *First Agreement of Principles Governing the Normalization of Relations*, 19 April 2013, URL: <http://www.europeanvoice.com/page/3609.aspx?&blogitemid=1723>, accesat la 12 decembrie 2013.

⁷ Mircea Mureșan, Gheorghe Văduva (coord.), *Criza, conflictul și războiul. Vol. 1, Definierea crizelor și conflictelor armate în noua configurație a filosofiei și fizionomiei naționale și internaționale de rețea*, Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I”, București, 2007, p. 243.

⁸ Indexul Statelor Eșuate/Fragile reprezintă o clasificare a statelor din întreaga lume, în funcție de nivelul de instabilitate. Astfel, pe primele locuri, se

germenii unor posibile surse de conflict. Cu alte cuvinte, stabilitatea actorilor vest-balkanici s-a îmbunătățit constant, fără ca acest lucru să echivaleze cu ieșirea lor din sfera instabilității (a se vedea figura nr. 2).

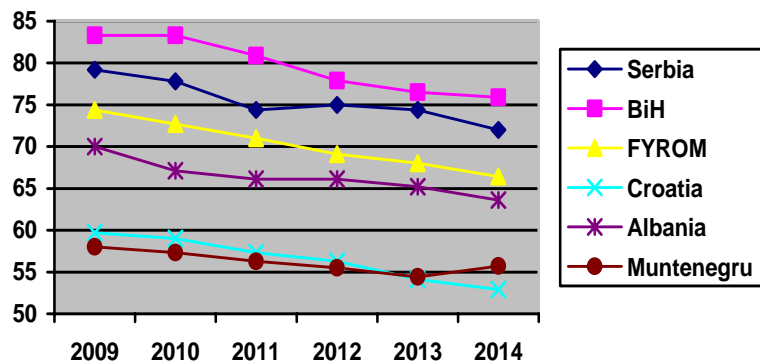

Figura nr. 2: Evoluția instabilității statelor din Balcanii de Vest, în perioada 2009-2014⁹

Mai mult, dacă luăm în considerație recenta criză politico-militară ce are loc în spațiul adiacent al Mării Negre, care implică confruntări militare și anexări teritoriale, atunci ne putem aștepta la un regres în ceea ce privește dinamica stabilității regionale. În acest sens, utilă de menționat este declarația cancelarului Germaniei, care avertiza că destabilizarea Ucrainei pune sub semnul întrebării întreaga pace europeană, criza în discuție nefiind în exclusivitate a Ucrainei, ci și a Republicii Moldova și a Georgiei și chiar a Balcanilor de Vest¹⁰.

situează cele mai instabile state de pe mapamond. Pentru detalii, a se vedea: URL: <http://ffp.statesindex.org/>, accesat la 10 ianuarie 2015.

⁹ Datele pentru realizarea figurii au fost preluate din Indexul Statelor Eșuate/Fragile (Failed/Fragile States Index), edițiile din perioada 2009-2014. Pentru detalii, a se vedea: URL: <http://ffp.statesindex.org/>, accesat la 10 ianuarie 2015.

¹⁰ Roland Oliphant, „Angela Merkel warns Russia could seek to destabilise 'whole of the European peaceful order'”, în *The Telegraph*, URL: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/germany/angela-merkel/11236622/Angela-Merkel-warns-Russia-could-seek-to-destabilise-whole-of-the-European-peaceful-order.html>, accesat la 7 decembrie 2014.

În ciuda stabilității și a micșorării considerabile a riscului unor noi confruntări armate de mare amploare, caracterul multietnic și multireligios al statelor din Balcanii de Vest și, mai ales, menținerea unor relații tensionate din acest punct de vedere, constituie una dintre provocările constante la adresa organizării și gestionării oricărui domeniu al vieții publice, inclusiv cel economic și militar.

Procesul violent de destrămare a republicii iugoslave a lăsat în urmă state puternic eterogene din perspectivă etnică, religioasă, caracterizate de provocări majore în plan economic, adesea traduse în standarde scăzute de trai pentru cetățeni. Mai mult, marea parte a acestor state sunt încă în curs de reconstrucție post-conflict, de dezvoltare a unor sisteme democratice.

Conform datelor de la nivelul anului 2008, populația Kosovo era alcătuită din 92% albanezi și 8% sârbi, bosniaci¹¹ și alte grupuri etnice¹², problema majoră fiind însă cantonarea majorității populației sârbe în partea de nord a provinciei separatiste. Relativ omogenă din punct de vedere etnic este și Serbia, care, în 2011, avea o populație alcătuită din 83,3% sârbi, 3,5% unguri, 2,1% rromi, 2% bosniaci. Similar, Albania are un profil relativ unitar din perspectivă etnică (82,6% albanezi)¹³.

Însă, există și un grup de state extrem de diverse din această perspectivă. BiH este cel mai elocvent caz, având în vedere că, la nivelul anului 2011, o populație alcătuită din 48% bosniaci, 37,1% sârbi, 14,3% croați, urmată de Muntenegru – 45% muntenegrini, 28,7% sârbi, 8,7% bosniaci, 4,9% albanezi. Grupurile etnice ale FYROM însumau, în 2002, 64,2% macedoneni, 25,2% albanezi¹⁴.

Toate aceste date, coroborate cu instabilitatea economică, cu ratele mari ale șomajului, cu instabilitatea politică și cu instituțiile de stat aflate încă în curs de formare/dezvoltare oferă imaginea unui mediu instabil. Chiar și *Strategia de Securitate Națională a Republicii Serbia* (2009) menționa că „situația de securitate în regiune este

¹¹ În cadrul prezentului studiu, termenul „bosniac” nu va fi utilizat pentru denumirea cetățenilor statului Bosnia și Herțegovina, ci pentru a denumi grupul etnic, definit prin aderența tradițională la Islam.

¹² CIA, *The World Factbook*, URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kv.html>, accesat la 10 ianuarie 2015.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem.

caracterizată de diferite forme de extremism național, religios și politic, precum și de distrugerea moștenirii culturale care, împreună cu problemele economice și sociale și lipsa instituțiilor de stat întârzie procesul de tranziție democratică a țărilor din regiune”¹⁵.

Tensiunile din plan etnic nu sunt însă singurele surse de instabilitate la nivelul statelor vest-balcanice. O analiză asupra datelor furnizate de Indexul Statelor Eșuate/Fragile relevă că lipsa de legitimitate a statului, precum și a coeziunii elitelor politice, reprezintă domenii în care acești actori înregistrează constant performanțe extrem de slabe (a se vedea anexa nr. 2). Una dintre sursele instabilității structurale, care are un aport consistent la menținerea acestor actori la un nivel redus de dezvoltare economică, este constituită de corupție, la care se adaugă o amploare extinsă a fenomenului criminalității organizate.

1.3. Surse de tensiune și problema extremismului

Deși s-au scurs mai bine de 15 ani de la încheierea confruntărilor armate dintre statele vest-balcanice, toate statele aflându-se pe calea integrării euroatlantice în diverse stadii, tensiunile nu au încetat să afecteze relațiile dintre ele. Cele mai semnificative probleme sunt legate de relația dintre Serbia și Kosovo. Belgradul nu recunoaște nici în prezent independența unilateral declarată de Priștina, iar procesul de normalizare a relațiilor, deși a cunoscut o serie de progrese semnificative, nu și-a atins încă obiectivele finale. În plus, partea de nord a Kosovo, majoritar sârbă, nu recunoaște statutul actual al delimitării granițelor cu Serbia, fiind și zona în care au loc cele mai multe confruntări violente.

Cel puțin la fel de semnificative pentru stabilitatea regiunii sunt tendințele secesioniste din BiH, unde Republica Srpska¹⁶

¹⁵ ***, National Security Strategy of the Republic of Serbia, October 2009, URL: <http://www.voa.mod.gov.rs/documents/national-security-strategy-of-the-republic-of-serbia.pdf>, accesat la 5 octombrie 2014, p. 7.

¹⁶ Republica Srpska, majoritar sârbă, este una dintre cele două entități care alcătuiesc Bosnia și Herțegovina în prezent. Spre deosebire, Federația Bosniei și Herțegovinei este majoritar bosniacă, de religie musulmană. Pentru detalii privind organizarea politică a BiH, a se vedea Cristina Bogzeanu, „Bosnia-Herțegovina – impas politic și securitate. Repercusiuni asupra relației cu Uniunea Europeană”, în *Impact Strategic*, nr. 3 [36]/2010, pp. 50-63.

urmărește separarea de BiH și alipirea la Serbia. De asemenea, au rămas nerezolvate dispute aferente delimitării granițelor între BiH și Croația (porțiuni mici de graniță care permit accesul la mare împiedică ratificarea acordului asupra granițelor din 1999), între Croația și Slovenia. În acest ultim caz, ambele părți cer drepturi suverane asupra Golfului Pirin și patru sate. Slovenia s-a opus solicitării Croației în ceea ce privește delimitarea zonei economice exclusive în Marea Adriatică. În 2009, cele două au semnat un acord de arbitraj internațional pentru a-și defini granițele terestre și maritime aflate în dispută, ceea ce a determinat Slovenia să renunțe la obiecțiile privind aderarea Croației la UE. Totuși, Zagrebul continuă să impune condiții dure Croației pentru accesarea la spațiul Schengen¹⁷. La toate acestea, se adaugă și disputa dintre FYROM și Grecia, în ceea ce privește numele acesteia.

Dincolo de menținerea acestor surse de tensiune, mediul de securitate vest-balcanic este caracterizat de prezența unor riscuri transversale, comune, într-o mai mică sau mai mare măsură, tuturor entităților din acest spațiu. Corupția endemică, criminalitatea organizată, instituțiile fragile, în curs de dezvoltare, tensiunile inter-etnice constituie părți ale firului roșu în orice analiză de securitate centrată pe acest spațiu.

Un alt risc de securitate care a cunoscut recent o tendință de dezvoltare este legat de dezvoltarea extremismului, în acest caz fiind vizate Kosovo și BiH. Stat cu o populație majoritar musulmană, militanții islamiști au fost prezenți în BiH încă din 1992, când combatanți străini au venit pentru a sprijini musulmanii bosniaci în timpul războiului din perioada 1992-1995. În prezent, mare parte a acestora sunt moderați, deși comunitatea islamică a început să se afirme din ce în ce mai puternic pe plan politic, asumându-și un rol de conducere în canalizarea frustrărilor și furiei populației și umplând vacuumul de putere lăsat de celelalte partide politice din BiH¹⁸.

¹⁷ CIA, The World Factbook, URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/hr.html>, accesat la 10 octombrie 2014.

¹⁸ ***, “Bosnia’s Dangerous Tango: Islam and Nationalism”, Europe Briefing No. 70, International Crisis Group, 26 February 2013, URL: <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/balkans/bosnia-herzegovina/b070-bosnias-dangerous-tango-islam-and-nationalism.pdf>, accesat la 25 aprilie 2014.

În plus, au fost identificate o serie de cazuri în care combatanți din BiH au plecat pentru a lupta în Irak sau Siria, existând riscul ca la întoarcere aceștia să aibă orientări mai radicale și să fie mai bine antrenați, ceea ce ar contribui la creșterea amenințării teroriste în zonă. Elocventă este arestarea, în septembrie 2014, a 16 persoane suspecte a fi luat parte la conflictele din Siria și Irak, dar și de recrutarea și finanțarea cetățenilor bosniaci pentru a se alătura militanților islamici din aceste state¹⁹.

Evenimente similare au avut loc și în Kosovo, unde autoritățile centrale estimau, în august 2014, că între 100 și 200 de albanezi kosovari s-au alăturat luptătorilor extremiști din Siria și Irak. De asemenea, au fost efectuate arestări ale unor lideri extremiști care încercau să recruteze tineri pentru a deveni combatanți islamici în cele două țări.

Kosovo are o populație majoritar musulmană (în proporție la 95%), ce se confruntă cu un nivel de trai scăzut (cea mai săracă din întreaga Europă). 70% din kosovari sunt tineri sub 35 de ani, rata șomajului este una extrem de ridicată (peste 30%)²⁰. Populația BiH este, în proporție de 40%, de religie musulmană, rata șomajului atingând și aici un nivel record, 44,3%, în 2013²¹. Astfel, cei doi actori vest-balcanici se conturează a fi un teren extrem de propice pentru recrutarea de tineri în rețele extremiste, ușor de radicalizat.

Stat	Surplus declarat (2011)
Albania	258.992
Bosnia și Herțegovina	53.000
Croația	0
Munte negru	13.000
Serbia	+ 90.000

Tabelul nr. 1: Surplus de armament declarat de statele din Balcanii de Vest²²

¹⁹ ***, „Bosnia detains suspected Jihadists”, RFE/RL’s Balkan Service, 3 September 2014, URL: <http://www.rferl.org/content/bosnia-detains-suspected-jihadists/26564672.html>, accesat la 3 septembrie 2014.

²⁰ Conform CIA, The World Factbook, URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ks.html>, accesat la 3 septembrie 2014.

²¹ Ibidem.

²² Pierre Gobinet, *Significant Surpluses: Weapons and Ammunition Stockpiles in South-East Europe*, Special Report, Small Arms Survey, Switzerland,

Notabil este și faptul că tendința de dezvoltare a extremismului, coroborată cu alte riscuri specifice regiunii (criminalitatea organizată, spațiu de tranzit pentru diverse activități ilicite, în special traficul de armament) se poate constitui într-un veritabil risc de securitate la marginea Europei. Mai mult, în Balcanii de Vest se regăsesc încă depozite substanțiale de armament, în ciuda inițiativelor internaționale derulate în acest sens (tabelul nr. 1).

La toate acestea, se adaugă existența unor grupări paramilitare, constituite pe principii etnice, reminiscențe ale grupărilor implicate în conflictele ce au determinat dezintegrarea Iugoslaviei, care pot viza atacuri asupra altor grupări etnice, autorităților guvernamentale sau instituțiilor internaționale.

December 2011, p. 26, URL: <http://www.smallarmssurvey.org/fileadmin/docs/C-Special-reports/SAS-SR13-Significant-Surpluses.pdf>, accesat la 14 august 2014.

Capitolul 2. CARACTERISTICI CU RELEVANȚĂ PENTRU EVOLUȚIILE MILITARO-ECONOMICE

2.1. De la moștenirea istorică spre integrarea euroatlantică

Evoluțiile militaro-economice din regiunea Balcanilor de Vest pot fi analizate, plecând de la identificarea unui set de caracteristici comune. Dintre acestea, cele mai relevante, în opinia noastră sunt: a) repercusiunile pe termen lung ale războaielor de la finele secolului al XX-lea; b) dependența de actorii externi în domeniile economic și al securității; c) menținerea unor surse de tensiune între actorii vest-balcanici.

Seria de crize politico-militare ce au dus la destrămarea Iugoslaviei au debutat în cursul anului 1991, cu mișcarea de independență din Slovacia și Croația, continuând cu cea din Bosnia-Herțegovina (1992-1995) și cea din provincia separatistă a Kosovo (1998-1999). Confruntările dintre forțele armate ale părților, precum și implicarea actorilor externi (NATO în conflictul din Kosovo) au avut o serie de consecințe consistente în termeni economici și militari. Astfel, noile state formate au trebuit să facă față pierderilor economice rezultate în urma confruntărilor armate, dar și repercusiunilor embargourilor economice impuse nu doar de statele vecine, ci de întreaga comunitate internațională. Practic, destrămarea Iugoslaviei a atras dezintegrarea legăturilor economice și comerciale, precum și o recesiune economică profundă și, implicit, întârzierea reformelor necesare.

Restructurarea economică s-a constituit într-un proces de lungă durată, performanțele statelor vest-balcanice, din această perspectivă, nefiind foarte înalte nici în prezent. În acest sens, este relevant faptul că, până în 2011, trei dintre aceste state (Serbia, Muntenegru și Bosnia-Herțegovina) nu atinseseră încă nivelul PIB-ului din 1989²³.

²³ Saul Estrin, Milica Uvalic, *Foreign Direct Investment into Transition Economies: Are the Balkans Different?*, The London School of Economics and Political Science, LEQS Paper No. 64/2013, p. 8, URL: <http://www.lse.ac.uk/europeanInstitute/LEQS/LEQSPaper64.pdf>, accesat la 10 octombrie 2014.

Mai mult, statele vest-balcanice au fost și continuă încă să fie reprezentate drept un spațiu al instabilității și impredictibilității în ceea ce privește dinamica securității, ceea ce s-a repercutat în planul investițiilor străine directe necesare reconstrucției economice post-conflict și tranziției la economia de piață. Astfel, însăși menționarea termenului „Balcani” evocă mai degrabă imagini ale războiului și conflictului, decât un spațiu al oportunităților de investiții și potențialului economic²⁴.

Și din punct de vedere militar, profilurile statelor vest-balcanice s-au modificat consistent de la încheierea războaielor de la finele secolului al XX-lea. Trecerea de la fazele de escaladare a crizelor, ce au culminat prin confruntări armate directe, la cele de deescaladare și de reconstrucție post-conflict, au impus modificări nu doar în structura și numărul forțelor armate, ci și în sfera echipamentelor și armamentelor militare. Una dintre principalele schimbări în ceea ce privește reforma în domeniul apărării a fost constituită de reducerea considerabilă atât a forțelor militare, cât și a echipamentelor militare, astfel încât acestea să devină compatibile cu starea de pace²⁵.

Repercusiuni în plan militaro-economic ale procesului de dezintegrare a Iugoslaviei pot fi regăsite și în ceea ce privește drepturile de posesiune asupra bunurilor forțelor armate. Spre exemplu, după declararea independenței Muntenegrului de Serbia (2006), fiecare dintre cele două entități statale rezultate și-a menținut drepturile de proprietate asupra bunurilor aflate pe teritoriul său. Dat fiind că, după secesiunea Muntenegrului, Serbia a devenit un stat fără ieșire la mare, forțele navale au fost transferate în întregime către Muntenegru, Belgrad păstrând doar o mică flotilă pe Dunăre.

²⁴ Christopher Cviic, Peter Sanfey, *In Search of the Balkan Recovery: The Political and Economic Reemergence of South-Eastern Europe*, Columbia University Press, New York, p. 124 apud Saul Estrin, Milica Uvalic, *Op. cit.*, 2013.

²⁵ Marina Caparini, „Security reform in the Western Balkans”, în ***, *SIPRI Yearbook 2004: Armaments, Disarmament and International Security*, URL: <http://www.sipri.org/yearbook/2004/files/SIPRIYB0408.pdf>, accesat la 19 octombrie 2014.

În prezent, toți acești actori sunt înscriși pe calea integrării euroatlantice, ceea ce echivalează cu parcurgerea unui program de modernizare și transformare a forțelor armate naționale.

După încheierea războaielor ce au dus la dezintegrarea republicii iugoslave, marea parte a noilor state rezultate au manifestat un grad considerabil de dependență față de actorii externi în termeni economici și de securitate.

2.2. Relațiile cu NATO și UE. Viziune de ansamblu

NATO și UE au jucat roluri semnificative nu doar în contextul procesului de management al crizelor din spațiul vest-balcanic. Ulterior, ambele au contribuit atât la menținerea stabilității și securității în acest spațiu, având astfel un rol consistent și în crearea condițiilor necesare pentru reconstrucția post-conflict și oferind constant sprijin statelor vizate. Așadar, NATO și UE au jucat roluri semnificative deopotrivă din punct de vedere militar, al securității, cât și economic. Chiar și în prezent, există misiuni militare și civile, conduse de cele două organizații (tabelul nr. 2).

	Sarcini anterioare	Sarcini actuale	Efectiv
KFOR (Kosovo Force) ²⁶	<ul style="list-style-type: none"> - Asistență pentru reîntoarcerea sau relocalizarea persoanelor dislocate intern sau refugiaților; - Reconstrucție și de-minare; - Asistență medicală; - Securitatea minorităților etnice; - Protecția locurilor patrimoniale; - Securitate și ordine publică; 	<ul style="list-style-type: none"> - Dizolvarea Kosovo Protection Corps (KPC)²⁷; - Sprijin pentru dezvoltarea Forței de Securitate a Kosovo (KSF). - Stabilirea unui organism civil care să supervizeze KSF. 	2014: 4.704

²⁶ Datele utilizate au fost preluate din pagina oficială a KFOR, URL: <http://www.aco.nato.int/kfor.aspx>, accesată la 1 octombrie 2014.

²⁷ Aranjament de tranziție post-conflict, sub responsabilitatea Misiunii ONU în Kosovo (UNMIK), ale cărei activități operaționale au încetat în iun. 2009 și a fost dizolvat oficial

	Sarcini anterioare	Sarcini actuale	Efectiv
	<ul style="list-style-type: none"> - Securitatea la graniță; - Asigurarea interdicției contrabandei cu armament la graniță; - Implementarea, pe întreg teritoriul Kosovo, a unui program de amnestie în planul armelor, munițiilor și explozivilor; - Distrugerea armamentului; - Sprijin pentru stabilirea instituțiilor civile, legii și ordinii, a sistemului judiciar și penal, a procesului electoral și a altor aspecte ale vieții politice, economice și sociale din provincie. 		
EULEX Rule of Law Mission ²⁸ (Kosovo)	<ul style="list-style-type: none"> - Sprijinirea instituțiilor kosovare, a autorităților judiciare, a agențiilor de impunere a legii în evoluția lor către sustenabilitate și răspundere și în continuarea dezvoltării și consolidării unor sisteme de justiție, de poliție și de vamă independente și multietnice, asigurându-se că aceste instituții sunt libere de orice interferențe politice și că aderă la standardele recunoscute internațional și la bunele 	<ul style="list-style-type: none"> - Sprijinirea instituțiilor kosovare, a autorităților judiciare, a agențiilor de impunere a legii în evoluția lor către sustenabilitate și răspundere și în continuarea dezvoltării și consolidării unor sisteme de justiție, de poliție și de vamă independente și multietnice, asigurându-se că aceste instituții sunt libere de orice interferențe politice și că aderă la 	2008: 3.200 Febr. 2014: 2065 Oct. 2014: max. 1.600

²⁸ Datele utilizate au fost preluate din ***, *Common Security and Defence Policy. Eulex Kosovo. EU Rule of Law Mission in Kosovo*, Updated October 2014, URL: http://www.eas.europa.eu/csdp/missions-and-operations/eulex-kosovo/pdf/factsheet_eulex_kosovo_en.pdf, accesat la 15 octombrie 2014.

	Sarcini anterioare	Sarcini actuale	Efectiv
	practici europene.	standardele recunoscute internațional și la bunele practici europene.	
EUFOR Althea ²⁹	-descurajare; - supravegherea îndeplinirii responsabilităților din Acordul Cadru General pentru Pace în BiH; - contribuție la menținerea unui mediu de securitate sigur.	- furnizarea de sprijin în construirea capacității și instruirea Forțelor Armate ale BiH; - sprijinirea eforturilor BiH pentru menținerea unui mediu de securitate și siguranță; - sprijinirea strategiei generale a UE pentru BiH.	2004: 7.000 2014: 600

Tabelul nr. 2: Misiuni în desfășurare ale NATO și UE în Balcanii de Vest.

Evoluția raporturilor dintre aceste state, pe de o parte, și cele două organizații, de cealaltă, este relevantă pentru nivelul de stabilitate obținut de actorii vest-balcanici. Scăderea efectivelor misiunilor, precum și modificarea sarcinilor acestora sunt indicatori ai sporirii capacității proprii de asigurare a securității. Aceasta cu atât mai mult dacă luăm în considerare faptul că fiecare pas înainte pe calea integrării presupune realizarea anumitor reforme, atingerea anumitor standarde în termeni economici, politici, sociali, militari și de raporturi internaționale.

Stat	NATO	UE
<i>Slovenia</i>	Stat membru (2004)	Stat membru (2004)
<i>Croația</i>	Stat membru (2009)	Stat membru (2013)

²⁹ Datele au fost preluate din ***, *Common Security and Defence Policy. EU Military Operation in Bosnia and Herzegovina. Operation EUFOR Althea*, Updated April 2014, URL: http://eeas.europa.eu/csdp/missions-and-operations/althea-bih/pdf/factsheet_eufor_althea_en.pdf, accesat la 1 octombrie 2014.

<i>Serbia</i>	Accederea la NATO nu se numără printre obiectivele strategice; PfP (2006)	Stat candidat	
<i>FYROM</i>	PfP (1995) MAP (1999) Reformă în sectorul securității și apărării	Stat candidat	
<i>Munte negru</i>	PfP (2006) MAP (2009)	Stat candidat	
<i>Albania</i>	Stat membru (2009)	Stat candidat	
<i>Bosnia-Herțegovina</i>	PfP (2006) Dialog intensificat (2008) Reformă în sectorul securității și apărării	Potențial candidat	EUFOR Althea (misiune militară)
<i>Kosovo</i> *		KFOR	Potențial candidat EULEX Rule of Law Mission (misiune civilă)

Tabelul nr. 3: Relațiile statelor vest-balcanice cu NATO și UE

Din perspectiva evoluției către integrarea euroatlantică, țările vest-balcanice pot fi grupate în trei categorii majore: a) state incluse în structurile euroatlantice (Slovenia, Croația, Albania); b) state relativ avansate în ceea ce privește integrarea euroatlantică (Serbia, Muntenegru și FYROM); b) state cu evoluție dificilă (Bosnia și Herțegovina și Kosovo).

* Republica Kosovo și-a declarat independența față de Serbia în 2008, dar România nu recunoaște Kosovo ca stat independent.

Capitolul 3.
ASPECTE CHEIE ȘI TENDINȚE
ÎN PLANUL MILITAR-ECONOMIC

3.1. Tendințe economico-militare generale

În ceea ce privește dinamica economică, comune tuturor statelor vest-balkanice sunt problemele majore în acest plan, în special în contextul crizei economice și financiare mondiale. Impactul acesteia a fost cu atât mai mare cu cât statele din Balcanii de Vest manifestă un grad ridicat de dependență economică față de actorii externi, în special UE. Putem aprecia că repercusiunile crizei economico-financiare au fost cu atât mai grave în regiune cu cât acestea nu au constatat doar în efecte directe, resimțite de majoritatea actorilor internaționali, ci și în scăderea capacității actorilor externi de a-și menține sprijinul financiar acordat acestor state.

Astfel, după o perioadă de creștere economică constantă, anul 2008 a marcat începutul unui declin în plan economic, însoțit și de creșteri considerabile ale ratelor șomajului și de instabilitate în plan politic și social. Carențele structurale în planul instituțiilor au fost reflectate cu atât mai puternic.

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015 (estimare) ³⁰
Albania	3,3	3,8	3,1	1,3	0,7	2,1	3,3
BiH	-2,7	0,8	1,0	-1,2	1,2	0,7	3,5
Serbia	-3,5	1,0	1,6	-1,5	2,5	-0,5	1
Kosovo	3,5	3,2	4,4	2,5	2,5	2,7	3,3
FYROM	-0,9	2,9	2,8	-0,4	3,1	3,4	3,6
Munte negru	-5,7	2,5	3,2	-2,5	3,4	2,3	3,4
Slovenia	-7,8	1,2	0,2	0,6	-2,6	-1	2,6
Croația	-7,4	-1,7	-0,3	-2,2	-0,9	-0,4	0,5

Tabelul nr. 4: Ratele de creștere a PIB-ului pentru statele vest-balkanice în perioada 2009-2015

Sursa: <http://www.imf.org/external/>

³⁰ International Monetary Fund, URL: <http://www.imf.org>, accesat la 8 septembrie 2014.

Tendențele economice nefavorabile pot constitui unul dintre motivele contestării de către populație a cadrelor și aranjamentelor politice și economice. În acest sens, BiH constituie un exemplu elocvent. BiH pare prinsă în dispute constituționale și etnice și caracterizată de guvernare nefuncțională și stagnare economică, reflectate în ratele mici sau chiar negative de creștere economică înregistrate în perioada 2009-2014.

Investițiile în apărare au avut tendința de a scădea în contextul crizei economice și financiare mondiale la nivelul majorității actorilor internaționali³¹. Actorii vest-balkanici nu au făcut excepție de la această tendință, indiferent că este vorba despre state membre ale structurilor euroatlantice sau despre state unde progresul către stabilizare și integrare euroatlantică este mai lent. *The Military Balance 2014*³² menționa că, în cazul Balcanilor de Vest, ca și în cel al statelor sud-est europene, totalul cheltuielilor pentru apărare a scăzut cu mai bine de 1/5 în perioada 2010-2013. Practic, acest lucru se traduce în tendința de stagnare a acestor state din perspectiva dezvoltării capacităților militare pe fondul dificultăților de ordin economic. În acest caz, trebuie să luăm în calcul faptul că impactul crizei economico-financiare mondiale a fost unul dublu în plan economic, fapt ce s-a repercutat, fără doar și poate, și asupra bugetelor militare. Este vorba despre un impact direct, în plan economico-financiar, cu efecte în plan social și politic, similar cazului majorității statelor europene, dar și despre un impact secundar, resimțit prin scăderea capacității financiare a actorilor externi de a sprijini reformele în derulare în acest spațiu.

³¹ Problema investițiilor în apărare a fost abordată în cadrul unor publicații personale anterioare, precum Cristina Bogzeanu, „Relația dintre NATO și UE din perspectiva implicațiilor conceptelor Smart Defence și Pooling and Sharing”, în *Impact Strategic*, nr. 3 [44]/2012, pp. 34-41; *Evoluția relației NATO-UE față de determinarea polilor de putere*, Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I”, București 2013; „Smart Defence. The recurrence of an evolving idea”, în *Bulletin of „Carol I” National Defence University*, 10th Anniversary Romania-NATO, 2014, pp. 7-18.

³² ***, *The Military Balance 2014*, The International Institute for Strategic Studies, Routledge Publishing House, London, 2014, p. 63.

3.2. Statele incluse în structurile euroatlantice

Dintre statele vest-balkanice, Croația și Slovenia se disting a fi cele mai stabile din perspectiva evoluțiilor în plan economic și al securității, fiind și state membre ale NATO (Slovenia din 2004 și Croația din 2009) și ale UE (Slovenia din 2004 și Croația din 2013). Alături de acestea, putem lua în considerare și Albania, stat membru al NATO din 2009, dar încă stat candidat la UE.

		Slovenia	Croația	Albania
Bugetul pentru apărare (în mil. \$)	2010	807,28	921,56	270,00
	2011	653,69	929,13	196,70
	2012	491,22	841,63	187,90
	2013	479,75	841,26	188,40
	2014	462,80	729,27	140,70
	2015	440,55	771,53	114,50
Procent din PIB pentru apărare	2010	1,61	1,54	2,00
	2011	1,30	1,56	1,66
	2012	1,00	1,44	1,90
	2013	0,99	1,46	1,80
	2014	0,93	1,38	1,20
	2015	0,87	1,34	0,83

Tabelul nr. 5: Studiu comparativ al evoluției bugetului pentru apărare al Sloveniei, Croației și Albaniei, în perioada 2010-2015³³

3.2.1. Slovenia

După încheierea războiului și obținerea independenței față de Iugoslavia, forțele armate ale Sloveniei au experimentat o reducere considerabilă. Efectivele militare slovene s-au redus de la 76.000 în 1999 la 39.000 în 2002 (înaintea aderării la NATO), în prezent numărând 7.600 de militari activi și 5.950 trupe paramilitare, la care se adaugă un corp de rezervă de 1.500 militari și 260 rezerviști ai trupelor paramilitare.

Astfel, Slovenia este definită drept una dintre cele mai reduse forțe armate ale sud-estului Europei și ale NATO. În urma restructurărilor repetate, forțele armate slovene sunt astăzi alcătuite din două brigade de manevră, o brigadă de logistică, o aripă aeriană de

³³ Conform datelor furnizate de IHS Jane's Defence Budgets, consultat la 12 octombrie 2014.

mărimea unui regiment și o mică divizie navală³⁴.

Deși are o istorie mai îndelungată ca membru al NATO, spre deosebire de Croația, investițiile Sloveniei în materie de apărare se conturează a fi vizibil mai mici decât ale statului vecin atât în ceea ce privește procentul din PIB dedicat apărării, cât și dimensiunea acestui buget.

Slovenia a fost puternic afectată de criza economică și financiară mondială, ceea ce a dus la regândirea planurilor extrem de ambițioase de modernizare a forțelor armate. Recesiunea a fost stopată abia în anul 2014, ceea ce a avut un impact considerabil și asupra bugetului pentru apărare, care s-a diminuat, în numai 5 ani, cu peste 45%. Caracterul limitat al bugetului pentru apărare, precum și tendința de scădere a acestuia în contextul dificultăților economice la nivel național au împiedicat atingerea standardelor stabilite prin Programul pentru Apărare pe Termen Mediu 2013-2018, la nivelul NATO. Reducerile bugetare repetate în ultimii ani au deja repercusiuni asupra capacităților Forțelor Armate slovene și „reduc capacitatea Sloveniei în materie de apărare”³⁵, fiind evident că statul sloven nu își poate realiza angajamentele asumate față de Alianță în ceea ce privește dezvoltarea capacităților.

Mai mult, acest fenomen are efecte nefaste și în planul interoperabilității cu trupele aliate, din cauza decalajelor tehnologice dintre acestea, dar și a reducerii bugetului pentru instrucție și exerciții. Spre exemplu, în 2013, au fost efectuate doar 74% din exercițiile planificate, acestea axându-se, în primul rând, pe exerciții de menținere a nivelului de pregătire a trupelor pentru derularea de sarcini de bază. Raportul anual al Ministerului Apărării din Slovenia avertizează că reducerile bugetare în domeniul apărării se reflectă și în capacitatea Forțelor Armate slovene de a furniza apărare militară în cadrul aliat și că, pe termen lung, acestea vor pune în pericol îndeplinirea standardelor de pregătire asumate în cadrul NATO³⁶.

³⁴ ***, *The Military Balance 2014*, The International Institute for Strategic Studies, Routledge Publishing House, London, 2014, p. 136.

³⁵ ***, *Annual Report of the Ministry of Defence for 2013*, The Republic of Slovenia, Ministry of Defence”, 27 May 2014, URL: http://www.mo.gov.si/fileadmin/mo.gov.si/pageuploads/pdf/ministrstvo/annual_report_2013.pdf, p. 12, accesat la 15 octombrie 2014.

³⁶ Ibidem, p. 13.

Starea actuală a Forțelor Armate slovene diferă considerabil de viziunea strategică pentru anul 2015 exprimată în *Analiza Strategică a Apărării (Strategic Defence Review)*: „formarea și furnizarea de forțe armate instruite, echipate, motivate, gata de luptă și interoperabile care, utilizând doctrine și tehnologii moderne, vor fi capabile să îndeplinească sarcini desemnate la nivel național și internațional”³⁷.

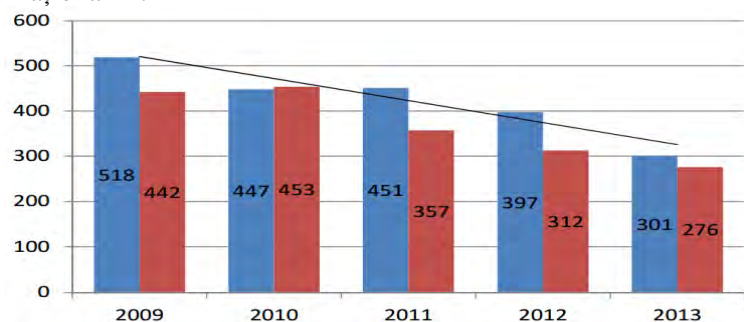

Figura nr. 3: Planul financiar adoptat (prima coloană) vs. Planul financiar realizat (a doua coloană) al Forțelor Armate Sloveniei, în perioada 2009-2013³⁸

Totuși, în ciuda dificultăților economice, Slovenia a participat constant cu trupe în misiunile derulate sub egida NATO, UE sau ONU, în special în spațiul vest-balcanic.

Distribuția bugetului apărării pe categorii de cheltuieli, precum și estimările realizate în acest sens, confirmă faptul că perspectivele Sloveniei de a-și dezvolta capacitățile militare sunt reduse pe termen mediu și lung. Astfel, conform datelor furnizate de IHS Jane's Defence Budgets, marea parte a bugetului pentru apărare este destinată cheltuielilor pentru personal și doar un procent infim pentru dezvoltarea capacităților.

³⁷ ***, *Strategic Defence Review. Executive Summary*, Republic of Slovenia, Ministry of Defence, Ljubljana, May 2004, p. 27, disponibil on-line la <http://www.esdp-course.ethz.ch/content/pubkms/detail.cfm?lng=en&id=156811>, accesat la 12 septembrie 2014.

³⁸ ***, *Annual Report of the Ministry of Defence for 2013, The Republic of Slovenia, Ministry of Defence*, 27 May 2014, URL: http://www.mo.gov.si/fileadmin/mo.gov.si/pageuploads/pdf/ministrstvo/annual_report_2013.pdf, accesat la 15 octombrie 2014.

3.2.2. Croația

Croația este unul dintre statele vest-balcanice care au înregistrat progrese substanțiale în evoluția de la o țară beligerantă în războiul ce a dus la disoluția Iugoslaviei, într-un stat inclus în comunitatea de securitate euroatlantică, un partener și aliat de încredere inclusiv din punct de vedere militar.

În prezent, forțele armate croate însumează 16.550 de militari activi (11.250 în forțele terestre, 1.600 în cele navale, 1.850 în cele aeriene și 1.850 în forțele întrunite). La acestea, se adaugă un efectiv de 3.000 de membri ai trupelor paramilitare³⁹.

Ca și în cazul Sloveniei, dinamica militaro-economică a Croației este puternic influențată de angajamentele asumate în cadrul NATO. Politica sa de apărare este, prin urmare, menită să asigure continuarea integrării în NATO. Criza economică și financiară a avut un impact considerabil și asupra acestui stat, fapt reflectat în evoluția descrescătoare a bugetului pentru apărare în perioada 2010-2015. De asemenea, și în acest caz, cheltuielile pentru personalul militar reprezintă cea mai mare parte din bugetul apărării, dar achizițiile însumează un procent mult mai însemnat din totalul bugetului destinat apărării.

Spre deosebire de Slovenia, care nu are forțe special destinate pentru operațiuni NATO și UE, Croația a destinat forțe de reacție ce pot fi desfășurate sub egida celor două organizații oriunde în Europa. De altfel, armata croată a și contribuit, printre altele, cu 181 de militari în ISAF și 22 în KFOR, numai în 2013⁴⁰. În plus, Croația oferă și sprijin logistic pentru derularea KFOR, permițând aliaților accesul la diverse facilități militare, precum și drepturi de tranzitare a spațiului aerian și a celui maritim.

Din punctul de vedere al modernizării forțelor armate, Croația se află în curs de îndeplinire a obiectivelor stabilite prin Planul de Dezvoltare a Forțelor Armate Croate pe Termen Lung în perioada 2006-2015⁴¹.

³⁹ ***, *The Military Balance 2014*, The International Institute for Strategic Studies, Routledge Publishing House, London, 2014, p. 83.

⁴⁰ Ibidem, p. 84.

⁴¹ ***, *The Croatian Armed Forces Long-Term Development Plan 2006-2015*, Zagreb, 2006, disponibil on-line la <http://www.esdp-course.ethz.ch/>

Totodată, Croația este unul dintre statele vest-balkanice cu cea mai mică rată a corupției⁴², inclusiv în domeniul militar. Acest fapt este datorat și întreprinderii unor eforturi considerabile ale Zagrebului, cu precădere din 2012, de a face achizițiile în materie de apărare mai transparente, contractele de achiziții în domeniul apărării fiind făcute publice anual.

3.2.3. Albania

Albania este statul vest-balcanic integrat cel mai recent în Alianța Nord-Atlantică. Majoritatea deciziilor adoptate în planul organizării, modernizării și dotării Forțelor Armate albanze au fost dirijate de obiectivul aderării la NATO. În 2005, Strategia Militară a Republicii Albaniei, menționa că scopul obiectivelor militare consta în „transformarea și modernizarea Forțelor Armate astfel încât să fie stabilită o forță militară mai redusă, ale cărei necesități financiare și de infrastructură sunt rezonabile și sustenabile în contextul economic al țării”⁴³. Eforturile Albaniei în planul militar-economic sunt, în continuare axate pe îndeplinirea standardelor NATO, inclusiv în domeniul instrucției, planificării și elaborării documentelor strategice.

Armata albaneză însumează 14.250 de militari activi, la care se adaugă 500 de membri în trupe paramilitare. Forțele Armate al Albaniei sunt structurate în trei categorii de forțe (Terestre, Aeriene și Navale), la care se adugă două structuri de comandă (Comandamentul pentru Instrucție și Doctrină – TRADOC și Comandamentul pentru Sprijin Logistic).

content/pubkms/detail.cfm?lng=en&id=154936, accesat la 12 septembrie 2014.

⁴² Conform barometrului corupției în domeniul apărării, realizat de Transparency International UK (Government Defence Anti-Corruption Index), Croația se încadrează în rândul statelor unde corupția în domeniul militar este apreciată a fi moderată. În analiza finalizată în mai 2012, experții arătau că domeniul achizițiilor era caracterizat de o insuficientă transparență. O reluare a respectivului studiu ar plasa cu siguranță Croația pe o treaptă superioară în ceea ce privește impactul corupției în acest plan. Pentru detalii, a se vedea <http://government.defenceindex.org/results/countries/croatia#more>, accesat la 9 septembrie 2014.

⁴³ ***, The Military Strategy of the Republic of Albania, May 2005, URL: <http://www.defesa.gov.br/projetosweb/livrobranco/arquivos/pdf/Albania%202005.pdf>, accesat la 12 septembrie 2014.

În domeniul investițiilor în apărare, se depun eforturi pentru înlocuirea echipamentelor militare vechi, perimate, de proveniență sovietică, însă, din cauza bugetului pentru apărare extrem de limitat, Tirana este încă puternic dependentă de finanțarea și donațiile străine. În plus, impactul puternic al crizei economice și financiare și menținerea instabilității economice generale a țării au făcut ca procentul dedicat apărării să scadă exponențial din 2010 (tabelul nr. 5), când a atins obiectivul stabilit prin Strategia Militară (2005)⁴⁴.

Studiul comparativ asupra ajutorului militar primit de Albania relevă scăderea bruscă a sprijinul financiar extern imediat după impactul crizei economico-financiare mondiale și creșterea, la fel de bruscă, după momentul aderării la NATO (tabelul nr. 6).

An	Finanțare militară externă	Programe internaționale de educație și instrucție militară
2006	3,465	1,028
2007	3,054	0,990
2008	2,115	0,571
2009	4,000	0,850
2010	3,000	0,950
2011	3,992	1,064
2012	3,000	1,000
2013	3,000	1,000
2014	2,600	1,000

Tabelul nr. 6: Investiții străine în domeniul militar, în Albania, calculate în milioane de dolari SUA, în perioada 2006-2014⁴⁵,

O altă tendință actuală constă în transferul de capacități către activitățile de menținere a securității la nivel intern. Pe de o parte, este vorba despre încredințarea unor bunuri ale armatei albaneze către activități legate de protecția granițelor și menținerea siguranței interne și, de cealaltă, despre tendința ofițerilor instruiți și pregătiți în sistemul militar către către alte ramuri specializate care acționează în domeniul criminalității organizate, unde sunt mai bine plătiți⁴⁶.

⁴⁴ Ibidem, p. 21.

⁴⁵ IHS Jane's Sentinel Security Assessment consultat la 12 octombrie 2014.

⁴⁶ Jane's Sentinel Security Assessment - The Balkans, Albania – Executive Summary, consultat la 14 octombrie 2014.

3.3. State relativ avansate

Sub acest titlu, vor fi analizate acele state vest-balcanice, care au înregistrat progrese semnificative în procesul de integrare euroatlantică, însă, din diverse motive, obiectivul aderării la UE, respectiv NATO se conturează a fi posibil doar pe termen mediu sau lung.

		Muntegru	FYROM	Serbia
Bugetul pentru apărare (în mil. \$)	2010	55,03	128,40	-
	2011	50,27	128,10	-
	2012	54,19	133,30	605,00
	2013	50,86	123,24	624,00
	2014	-	127,57	689,00
	2015	-	-	617,00
Procent din PIB pentru apărare	2010	1,29	1,43	-
	2011	1,20	1,30	-
	2012	1,30	1,20	1,56
	2013	1,32	1,10	1,57
	2014	1,20	1,10	1,76
	2015	1,25	1,75 ⁴⁷	1,57

Tabelul nr. 7: Studiu comparativ al evoluției bugetului pentru apărare al Sloveniei și Croației, în perioada 2010-2015⁴⁸

3.3.1. Muntenegru

Deși nu este stat membru al NATO și nici al UE, Muntenegru, cel mai mic stat al Balcanilor de Vest din perspectiva amplorii teritoriale și demografice și una dintre cele mai „tinere” entități statale din acest spațiu⁴⁹, este, totuși, unul dintre cei mai stabili actori ai regiunii (a se vedea anexa nr. 2).

În cursul anului 2013, Muntenegru a realizat o nouă Analiză

⁴⁷ Cifra pentru 2015 este estimarea procentului în ***, White Paper on Defence, Republic of Macedonia, Ministry of Defence, Skopje, September 2012, p. 57, URL: <http://www.morm.gov.mk/wp-content/uploads/2013/12/WHITE-PAPER-OF-DEFENCE.pdf>, accesat la 12 septembrie 2014.

⁴⁸ Conform datelor furnizate de IHS Jane's Defence Budgets, consultat la 12 octombrie 2014.

⁴⁹ Muntenegru și-a dobândit independența în raport cu Serbia în 2006, în urma unui referend în cadrul căruia 55,5% dintre votanți au optat pentru crearea unui stat separat.

Strategică a Apărării (Strategic Defence Review)⁵⁰ și un nou plan de modernizare și dezvoltare pe termen lung pentru forțele armate muntenegrine, justificate prin impactul puternic al crizei economice și financiare în anul 2011, cu repercusiuni majore asupra bugetului pentru apărare. Planificarea în ceea ce privește dezvoltarea capacităților militare relevante și modernizarea forțelor armate, realizată în 2010, în contextul unei creșteri economice, s-a dovedit a fi nesustenabilă în anul următor.

În prezent, forțele armate ale Muntenegrului însumează un efectiv de 2.080 de militari activi (1.500 în Forțele Terestre, 350 în Forțele Aeriene și 230 în Forțele Navale). Capabilitățile sale militare sunt considerate a fi limitate în contextul misiunilor de menținere a securității interne, ce nu presupun eforturi foarte mari⁵¹. De asemenea, forțele armate sunt în curs de transformare și reorganizare într-o forță de apărare întrunită și profesionistă, obiectivul final al acestui proces de reformare a sectorului militar fiind crearea unei forțe armate profesioniste întrunită cu un efectiv de aproximativ 1.800 de militari, sprijiniți de o forță redusă de elicoptere și o gardă de coastă. Obiectivul este planificat a fi atins până în 2018, în funcție de resursele financiare disponibile și de amploarea asistenței externe în acest sens⁵².

Similar tuturor statelor membre sau aspirante la NATO, obiectivul Muntenegrului în plan militar-economic este atingerea plafonului de 2% din PIB pentru apărare, însă impactul puternic al crizei economice și financiare, a determinat ca bugetul de apărare stabilit la Podgorica să se situeze în jurul unui procent de 1,4% din PIB.

În ceea ce privește repartizarea bugetului de apărare pe categorii de cheltuieli, Muntenegru a înregistrat progrese notabile în perioada 2006-2008, când cheltuielile pentru salarii au scăzut de la 80% la 54% din totalul bugetului. Ulterior, acest procent a crescut

⁵⁰ ***, *Strategic Defence Review of Montenegro*, Montenegro, Ministry of Defence, Podgorica, July 2013, disponibil on-line la URL: <http://www.mod.gov.me/en/sections/strategic-documents>, accesat la 10 septembrie 2014.

⁵¹ ***, *The Military Balance 2014*, The International Institute for Strategic Studies, Routledge Publishing House, London, 2014, p. 119.

⁵² Jane's Sentinel Security Assessment - The Balkans, Montenegro Armed Forces, consultat la 16 octombrie 2014.

gradual, până în 2012, când 72% din bugetul apărării era dedicat plății salariilor (figura nr. 5).

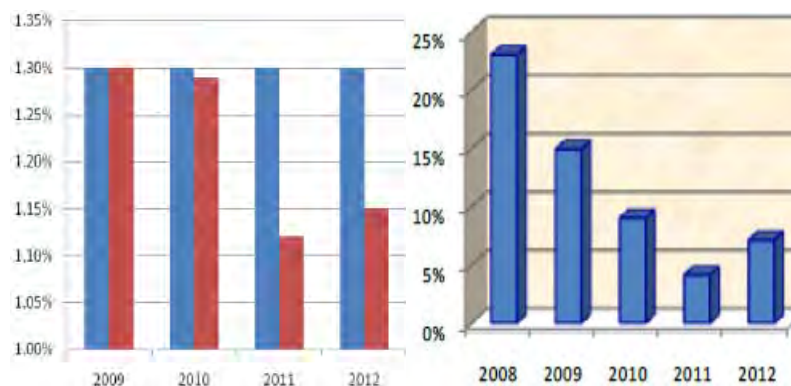

Figura nr. 4: Varianta planificată (prima coloană) vs. varianta implementată (a doua coloană) a bugetului de apărare al Muntenegrului în perioada 2009-2012⁵³

Figura nr. 5: Costurile aferente modernizării și achiziționării echipamentelor în perioada 2008-2012⁵⁴

În acest context, dimensiunea fondurilor alocate pentru achiziționarea sau modernizarea echipamentelor militare nu permite derularea unor programe consistente (cheltuielile pentru modernizare au scăzut de la 19% în 2008 la aproximativ 5% în 2012), deși este posibil ca Muntenegru să beneficieze de donații din partea NATO și a statelor membre de vehicule, aparate de radio tactice, sisteme de vedere pe timpul nopții pentru a consolida eforturile de control la graniță.

Analiza Strategică a Apărării (2013) avertiza că dimensiunea redusă a fondurilor destinate echipării și modernizării nu permit executarea sarcinilor de apărare națională, implementarea obiectivelor asumate în calitate de partener în ritmul anticipat și nici realizarea

⁵³ ***, *Strategic Defence Review of Montenegro*, Montenegro, Ministry of Defence, Podgorica, July 2013, p. 8, disponibil on-line la URL: <http://www.mod.gov.me/en/sections/strategic-documents>, accesat la 10 septembrie 2014.

⁵⁴ Ibidem.

nivelului de interoperabilitate a forțelor⁵⁵. Mai mult, achiziționarea sau dezvoltarea de echipamente militare necesare modernizării nu se poate realiza într-un mediu favorabil, aceasta și din cauza stării precare și insuficienței dezvoltării a industriei de apărare. În aceste condiții, Ministerul Apărării de la Podgorica s-a angajat ca, până în 2020, structura pe cheltuieli a bugetului să fie în proporție de 50% pentru personal, 30% pentru operații și 20% pentru echipament și modernizare⁵⁶.

După cum am menționat anterior, după separarea de Serbia, facilitățile militare aflate pe teritoriul Muntenegrului au intrat în administrarea acestuia. În timpul Republicii Federale a Iugoslaviei, cele 50 de companii, cu peste 80.000 de angajați, reușeau nu doar să satisfacă 80% din nevoile de echipament ale Iugoslaviei (inclusiv arme de infanterie, vehicule armate, armament anti-tanc și nave), ci și să joace un rol major în plan politic și economic. Însă, cu un an înainte de separarea Muntenegrului de Iugoslavia, sectorul industriei de apărare se redusese la 15 uzine cu 10.000 de angajați, 11 dintre acestea fiind companii de stat și doar 4 găsiindu-se pe teritoriul național al Muntenegrului. Niciuna dintre aceste companii nu era considerată capabilă să producă și să comercializeze în mod viabil produse, în absența accesului la baza industrială centrală din Serbia⁵⁷.

Subdezvoltarea industriei naționale de apărare are drept consecință necesitatea de a achiziționa echipamente militare din exterior, la prețuri mai ridicate, de la companii prea puțin interesate să participe la licitații pentru cantități mici, așa cum este cazul Muntenegrului.

Un alt aspect notabil din punct de vedere militar-economic este legat de soluționarea problemei surplusului de echipamente militare și infrastructuri din Muntenegru. După obținerea independenței, cantități mari de armament și echipament militar au

⁵⁵ ***, *Strategic Defence Review of Montenegro*, Montenegro, Ministry of Defence, Podgorica, July 2013, disponibil on-line la URL: <http://www.mod.gov.me/en/sections/strategic-documents>, p. 9, accesat la 10 septembrie 2014.

⁵⁶ ***, *Strategic Defence Review of Montenegro*, Montenegro, Ministry of Defence, Podgorica, July 2013, disponibil on-line la URL: <http://www.mod.gov.me/en/sections/strategic-documents>, p. 51, accesat la 10 septembrie 2014.

⁵⁷ Jane's Sentinel Security Assessment - The Balkans, Montenegro, Defence Production and R&D, consultat la 24 octombrie 2014.

fost identificate în depozitele militare, inclusiv aproximativ 12.000 de tone de muniție de diverse calibre, fapt care ridică o problemă considerabilă din perspectiva siguranței. Reducerea acestui surplus este în curs de implementare și este realizată prin vânzare, neutralizare sau cedare de bunuri către instituțiile civile. Din punct de vedere economic, această problemă este una cu duble implicații. Menținerea și/sau distrugerea acestor bunuri militare implică costuri (asigurarea siguranței, cheltuieli de întreținere, cheltuieli pentru distrugere), dar și venituri (obținute din vânzarea acestor echipamente) care pot fi reinvestite în vederea modernizării forțelor armate muntenegrine.

Ca parte a PFP, Muntenegru a sprijinit operațiile NATO. În 2007, a semnat un acord cu Alianța prin care permitea tranzitul rutier, facilitând astfel sprijinul și consolidarea KFOR. Un acord similar există și cu UE în ceea ce privește tranzitul terestru și aerian, în vederea sprijinirii misiunii EUFOR în BiH. În Afganistan, Podgorica s-a raliat eforturilor NATO de a echipa și antrena Armata Națională afgană, donând, printre altele, 1.600 de arme și 250.000 complete de muniție. În cadrul summitului NATO din septembrie 2014, au fost salutate progresele înregistrate de Muntenegru nu doar în planul reformelor întreprinse până în prezent în domeniul securității și al rolului constructiv jucat în menținerea securității și stabilității Balcanilor de Vest, ci și în cel al securității internaționale, prin rolul jucat în Afganistan. În consecință, aliații și-au anunțat intenția de a reevalua progresele înregistrate de Muntenegru în vederea lansării invitației de a adera la NATO⁵⁸. Decizia finală de a accepta sau nu Muntenegru ca stat membru al Alianței Nord-Atlantice va fi adoptată până, cel târziu, la finele anului 2015.

3.3.2. FYROM

Pentru FYROM, obstacolul major pentru integrarea în structurile euroatlantice îl constituie disputa cu Grecia în ceea ce privește denumirea statului. Din perspectivă economico-militară, forțele armate ale FYROM se află în plin proces de modernizare și transformare, dar și de înlocuire a echipamentelor militare perimate,

⁵⁸ ***, Wales Summit Declaration Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Wales, 5 September 2014, article no. 95, URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm, accesat la 7 septembrie 2014.

care să permită un grad mai mare de integrare cu statele partenere la nivel regional, precum și cu NATO. În acest sens, de la semnarea MAP și includerea în PFP, a sprijinit reforma în sectorul de apărare și securitate.

În perioada 2001-2003, FYROM a fost și subiectul unor misiuni NATO. La cererea Skopje, Alianța Nord-Atlantice a derulat trei operații – Essential Harvest, Allied Harmony și Amber Fox, menite să mențină securitatea în interiorul statului și să reducă tensiunile dintre grupul etnic albanez și forțele de securitate națională.

FYROM a renunțat la conscripție în 2006, orientându-se către construirea unor forțe armate profesioniste, ce însumează în prezent 8.000 de militari activi și 4.850 de rezerviști.

Procesul de transformare a forțelor armate a fost derulat, în perioada 2005-2012, în baza planurilor și concluziilor a Analizei Strategice a Apărării din 2004 (Strategic Defence Review 2004). La finalul acestei perioade, forțele armate macedonene erau considerabil reduse numeric și structural, dar cu un grad crescut de profesionalizare și interoperabilitate cu trupele aliate, gata să fie dislocate în misiuni internaționale conduse de NATO, UE sau ONU⁵⁹. În prezent, FYROM continuă procesul de transformare a forțelor armate, conform, în Planul de Dezvoltare pe Termen Lung a Sectorului de Apărare, pentru orizontul 2011-2020 (Long-Term Development Plan of the Defence Sector).

Nici în acest caz, nu putem vorbi despre o excepție în ceea ce privește impactul puternic al crizei economice și financiare mondiale asupra economiei naționale și, implicit, asupra bugetului apărării. Dacă, în 2007, transformarea și modernizarea forțelor armate macedonene erau realizate având la dispoziție 2,15% din PIB, acest procent a scăzut treptat, FYROM alocând cel mult 1,1% apărării începând cu 2013. Mai mult, estimările realizate de Ministerul Apărării de la Skopje relevă că alocarea unui procent de 2% din PIB pentru apărare va fi posibilă abia în anul 2020⁶⁰.

Notabilă este disponibilitatea Skopje de a participa cu trupe în

⁵⁹ ***, White Paper on Defence, Republic of Macedonia, Ministry of Defence, Skopje, September 2012, p. 41, URL: <http://www.morm.gov.mk/wp-content/uploads/2013/12/WHITE-PAPER-OF-DEFENCE.pdf>, accesat la 12 septembrie 2014.

⁶⁰ Ibidem, p. 57.

misiunile derulate sub egida NATO și a UE, considerată un mijloc prin care se poate apropia de principalele obiective ale politicii sale externe – integrarea în NATO și UE. Astfel se explică motivul pentru care FYROM a alocat o parte considerabilă din bugetul apărării participării la aceste operații, devenind chiar al patrulea cel mai mare participant la ISAF din perspectiva contribuției per capita⁶¹.

În ciuda dificultăților economice recente, ministerul apărării de la Skopje a reușit, până în 2008, crearea unor forțe armate complet profesionalizate, recrutarea de personal calificat, îmbunătățirea mentenanței echipamentelor, creșterea importanței educației și instrucției și inițierea unui proces de re-echipare și modernizare a forțelor. Chiar și după resimțirea efectelor crizei economice și financiare, au fost înregistrate progrese în îmbunătățirea procesului de educație și instrucție, derularea de misiuni împreună cu autoritățile civile și creșterea contribuției FYROM la operații multinaționale sub egida NATO și UE, dezvoltând astfel nivelul de interoperabilitate cu forțele Alianței.

Ca și în cazul celorlalte state din regiune, reducerile bugetare în domeniul militar s-au repercutat, în primul rând, asupra disponibilității și capacității de a achiziționa sau dezvolta noi echipamente militare. Însă, în contextul escaladării crizei din Ucraina, este de așteptat ca macedonenii să beneficieze de donații de echipament, oportunități de instrucție și finanțare⁶².

La nivelul FYROM, există lipsuri majore în domeniul sistemelor de apărare aeriană, vehiculelor blindate de luptă și radiourilor tactice. Sistemul de apărare aeriană constituie una dintre prioritățile Skopje în ceea ce privește dezvoltarea de capacități de apărare, menționată încă din 2012, în Carta albă a Apărării. FYROM este și parte a BRAAD (The Balkan Regional Approach to Air Defence – Abordarea Regională Balcanică a Apărării Aeriene), definită drept un efort întrunit al statelor membre și parteneri NATO de a furniza statelor balcanice capacități de apărare aeriană. BRAAD

⁶¹ Andreja Bogdanovski, „Contributor Profile: The Republic of Macedonia”, Analytica think tank, Skopje, 17 August 2014, p. 3, URL: <http://www.providingforpeacekeeping.org/wp-content/uploads/2013/02/Macedonia-Bogdanovski-17-August.pdf>, accesat la 10 septembrie 2014.

⁶² Jane's Sentinel Security Assessment – The Balkans, Macedonia, Former Yugoslav Republic of – Defence Budget, consultat la 12 octombrie 2014.

a fost gândit pentru a include toate statele vest-balcanice, însă, până în prezent, doar FYROM, BiH, Muntenegru și Croația au aderat, aceasta din urmă fiind națiunea-lider în acest proiect de achiziții.

3.3.3. Serbia

Considerată un centru de putere regional la nivelul Balcanilor de Vest din perspectiva dimensiunii teritoriale și demografice, Serbia se conturează drept unul dintre cele mai instabile state din regiune (a se vedea anexa nr. 2), o cauză majoră fiind constituită de problema Kosovo.

Dacă majoritatea statelor vest-balcanice și-au stabilit ca obiectiv major al politicii externe integrarea euroatlantică, considerată cea mai viabilă soluție pentru menținerea și dezvoltarea stabilității și securității la nivel regional, nu același lucru este valabil și pentru Belgrad. Serbia își dorește, într-adevăr, aderarea la UE, dar nu și la NATO, deși este membru PfP din decembrie 2006. Prin „Rezoluția Adunării Naționale asupra protecției suveranității, integrității teritoriale și ordinii constituționale a Republicii Serbia”⁶³, Belgradul își declară neutralitatea militară, ceea ce se traduce în excluderea obiectivului de integrare completă în cadrul Alianței, fără ca acest lucru să presupună și o renunțare la cooperarea cu NATO. De altfel, relațiile dintre Serbia și NATO au trecut printr-o etapă de răcire în perioada 2008-2010, când Alianța și-a exprimat sprijinul pentru independența Kosovo.

Deși prezența militară a NATO în Balcanii de Vest este una consistentă, atât din perspectiva statelor membre, a statelor candidate și a prezenței trupelor în diverse misiuni, relația Alianței cu Belgradul este una mult mai limitată. Motivele pot fi regăsite atât în plan politic, dat fiind că Serbia se definește drept unul dintre aliații tradiționali ai Rusiei și beneficiază de sprijin financiar, energetic și chiar militar din partea Kremlinului, cât și în plan social, proiectul aderării la Alianță fiind respins de 7 din 10 cetățeni sârbi⁶⁴, bombardamentele NATO din

⁶³ ***, „Serbian Parliament's Kosovo Resolution”, 27 December 2007, URL: http://www.b92.net/eng/insight/strategies.php?yyyy=2007&mm=12&nav_id=46517, accesat la 4 octombrie 2014.

⁶⁴ ***, „Serbia's Stance on NATO and the EU”, în *Stratfor Analysis*, 2 August 2012, URL: <https://www.stratfor.com/analysis/serbias-stance-nato-and-eu>, accesat la 3 septembrie 2014.

anii '90 în contextul războaielor iugoslave fiind încă prezente în memoria populației.

Totuși, Serbia cooperează cu Alianța Nord-Atlantică în planul securității (KFOR constituie unicul actor de încredere, care poate asigura protecția sârbilor din Kosovo), în planul instrucției⁶⁵ și al reformei sectorului de apărare și securitate. Alianța a avut un rol considerabil în demararea procesului de modernizare și transformare a forțelor armate sârbești. Prin NATO PFP Trust Fund⁶⁶, Serbia a derulat un proiect prin care a fost distrus un surplus de 28.000 de arme ușoare (finalizat în 2003) și altul pentru distrugerea, în condiții de siguranță, a 1,4 milioane de mine de teren și muniție (finalizat în 2007). În iulie 2013, a lansat un nou proiect de lichidare a unui surplus de aproximativ 2.000 de tone de muniție și explozive. Un alt proiect PFP, desfășurat pe parcursul a peste 5 ani și finalizat în 2011, a constatat în dezvoltarea de mijloace alternative de trai pentru foștii militari sârbi. Programul, în valoare de peste 9,6 milioane euro, a ajutat peste 6.000 de militari demobilizați⁶⁷. Toate aceste măsuri fac parte din planul Belgradului de transformare și modernizare a forțelor armate, plan care a inclus și renunțarea la conscripție și dezvoltarea unor forțe armate profesioniste. De asemenea, un alt obiectiv major la acest nivel este constituit de modernizarea capacităților militare.

În prezent, forțele armate sârbești numără 28.150 de militari activi, din care 13.200 incluși în Forțele Terestre, 5.100 în Forțele

⁶⁵ Ca membru PFP, personalul forțelor armate ale Serbiei participă la activități de instrucție sub acest cadru. De asemenea, Centrul de Instrucție în domeniul CBRN de la Krusevac, Serbia, a fost recunoscut, în 2013, ca Centru de Instrucție și Educație al Parteneriatului.

⁶⁶ NATO PFP Trust Funds (Fondurile de Încredere PFP la nivelul NATO) constituie proiecte de demilitarizare și de transformare a apărării în state care nu sunt membre ale Alianței. Aceste proiecte, deschise tuturor statelor partenere ale NATO, sunt destinate să distrugă, în condiții de siguranță, surplusul de mine de teren, arme și muniții învechite, să contribuie la construirea capacității în planul deminării și managementului depozitelor de muniții, precum și să sprijine retragerea și tranziția la viața civilă a foștilor militari. Pentru detalii, a se vedea ***, *Partnership Trust Funds*, URL: http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50082.htm, accesat la 6 octombrie 2014.

⁶⁷ ***, *NATO's relations with Serbia*, URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50100.htm, accesat la 6 octombrie 2014.

Aeriene și de Apărare Aeriană și 3.000 în Comandamentul pentru Instrucție. În plus, Serbia avea 50.150 de rezerviști la nivelul anului 2014⁶⁸.

După secesiunea pașnică a Muntenegrului, Serbia nu mai are ieșire la mare și, prin urmare, nici categoria navală de forțe, cu excepția unei mici flote fluviale pe Dunăre. Forțele Terestre sunt organizate în jurul a patru brigade cu toate categoriile de armă, sprijinită de o unitate de aviație militară. Forțele Aeriene au în dotare un număr redus de avioane de luptă, existând însă un plan de achiziționare a unul sau două escadroane de avioane multi-rol. Dificultățile de ordin economic au determinat tergiversarea implementării acestui proiect⁶⁹.

Notabil este faptul că, excluzând proiectul integrării în NATO, Serbia nici nu ia parte la misiunile derulate sub această egidă, participând totuși la misiuni conduse de ONU (Coasta de Fildeș, R.D. Congo, Cipru, Liban, Liberia, Orientul Mijlociu) și OSCE (Republica Moldova).

Serbia alocă cel mai mare buget pentru apărare (tabelul nr. 7), prin comparație cu celelalte state din regiune, însă din perspectiva achizițiilor în domeniul apărării, Belgrad depinde într-o bună măsură de ajutorul extern. Astfel, Serbia primește anual ajutor financiar militar din partea SUA în valoare de aproximativ 1 milion dolari prin programul pentru Instrucție și Educație Militară Internațională și 1,8 milioane dolari prin programul de Finanțare Militară Externă. Deși,

Belgradul face notă discordantă față de celelalte state ale Balcanilor de Vest și prin evitarea reducerilor bugetare în domeniul apărării, chiar și în contextul crizei economice și financiare, deși fluctuațiile în procentul din PIB investit în acest plan nu au fost absente (tabelul nr. 7). Totuși, Serbia rămâne un stat relativ sărac, iar menținerea cheltuielilor pentru apărare se va dovedi cel puțin dificilă pe termen scurt și mediu. Aceasta în condițiile este preconizat că Serbia va intra într-o perioadă de recesiune economică, ceea ce se va repercuta și în planul bugetului pentru apărare⁷⁰. Astfel, conform

⁶⁸ ***, *The Military Balance 2014*, The International Institute for Strategic Studies, Routledge Publishing House, London, 2014, p. 133.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Jane's Sentinel Security Assessment – The Balkans, Serbia: Defence Budget Overview, consultat la 20 octombrie 2014.

aceleiași surse, dificultățile bugetare resimțite de militarii din Balcanii de Vest în perioada recentă îi vor afecta și pe cei sârbi, cel mai probabil, în cursul anilor 2015-2018.

În plus, Serbia cunoaște un declin exponențial din perspectiva capacităților militare, armamentul și echipamentul forțelor armate sârbești fiind extrem de învechite. Cooperarea militară cu Rusia poate contribui la estomparea acestor vulnerabilități. Astfel, dacă aderarea la NATO a fost exclusă Belgradul și-a consolidat relațiile militare cu Moscova, între cei doi actori semnându-se un Parteneriat Strategic (mai 2013) și un Acord Bilateral asupra Cooperării Militare (noiembrie 2013). La toate acestea se adaugă și dobândirea statutului de observator permanent al Serbiei în cadrul Organizației Tratatului de Securitate Colectivă⁷¹.

O altă distincție notabilă între Serbia și vecinii săi vest-balkanici în plan militar și economic este legată de domeniul producției, cercetării și dezvoltării în domeniul apărării, Belgradul beneficiind de „moștenirea” iugoslavă în termeni de companii de producție de armamente. În timpul ființării federației, 48% din capacitatea industriei de apărare și 46% din angajații în această industrie erau cantonate pe teritoriul Serbiei de astăzi⁷². Redesenarea hărții politice în spațiul fost-iugoslav a determinat o degradare a acestei ramuri industriale. Recent, au fost inițiate o serie de acțiuni concrete pentru dezvoltarea acestui sector. Spre exemplu, numai în 2013 au fost alocate 98 milioane de dolari pentru dezvoltarea industriei de apărare, la care s-au adăugat și investiții din exterior (Emiratele Arabe Unite au investit, la începutul aceluiași an, 150 milioane de dolari).

Serbia produce echipamente militare, precum muniție de artilerie și arme mici, explozibili, armament naval, componente aeronautice și de apărare aeriană⁷³. Principalul actor însărcinat cu producerea și exportul de armamente este Yugoimport (companie deținută de stat ale cărei origini se întind până în anul 1949), ale cărei

⁷¹ Collective Security Treaty Organization (CSTO), constituită în 1992, este o organizație politico-militară, fiind alcătuită din 6 state membre (Rusia, Armenia, Belarus, Kazahstan, Kirghistan, Tadjikistan).

⁷² Jane's Sentinel Security Assessment – The Balkans, Serbia: Defence Production and R&D, consultat la 20 octombrie 2014.

⁷³ Ibidem.

vânzări sunt direcționate în proporție de 95% către piețele de export⁷⁴. Conform informațiilor furnizate de IHS Jane's Sentinel Security Assessment, principalele piețe de export au fost, în ultimii ani, Azerbaidjan, Irak, dar și Kenya. Aceeași sursă face referire la existența a numeroase acuzații în presa locală și internațională referitoare la rolul rețelelor de contrabandă în exporturile de armament către regiuni aflate în război, dar, până în prezent, nici un astfel de caz nu a fost deferit justiției. Per total, valoarea exporturilor de armament ale Serbiei se ridică, la nivelul anilor 2011 și 2012, la 500 milioane \$ anual, în timp ce cheltuielile pentru înzestrare însumau, în 2011, 62 de milioane de dolari, și, în 2012, 60 milioane de dolari.

În cazul Serbiei, putem identifica, așadar, o dimensiune a raportului militar-economic absentă în celelalte state analizate anterior. Este vorba de rolul jucat de industria de apărare în contextul economic general al statului, industria de armament din Serbia fiind apreciată a deveni „rapid principalul producător de profit al țării”⁷⁵.

Per ansamblu, Serbia se conturează, în ciuda consecințelor negative în plan economic și militar considerabile ale războaielor iugoslave din anii '90, drept cea mai mare putere regională.

3.4. Actori cu evoluție dificilă

În categoria actorilor cu evoluție dificilă, vor fi analizate, din perspectiva dinamicii militar-economic, Provincia Autonomă a Kosovo și a Metohiei și Bosnia și Herțegovina. Evoluția acestora către integrarea euroatlantică se dovedește a fi mai lentă decât în statele precedente, din cauza unui grad crescut de instabilitate, a dependenței considerabile de prezența internațională pentru menținerea stabilității și securității interne, a dificultăților întâmpinate în implementarea reformelor necesare în acest sens etc.. Sunt actori a căror aderare la organizațiile euroatlantice nu se conturează a fi posibilă decât pe termen lung și foarte lung.

⁷⁴ ***, *White Paper on Defence of the Republic of Serbia*, Ministry of Defence, Belgrade, 2010, p. 114, disponibil on-line la URL: <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?ots591=0c54e3b3-1e9c-be1e-2c24-a6a8c7060233&lng=en&id=156804>, accesat la 5 octombrie 2014.

⁷⁵ Mark Lowen, „Serbia arms industry boom time detonates NATO debate”, BBC News Europe, 10 June 2011, URL: <http://www.bbc.com/news/world-europe-13731608>, accesat la 12 octombrie 2014.

		Bosnia și Herțegovina	Provincia Autonomă a Kosovo și Metohiei
Bugetul pentru apărare (în mil. \$)	2010	255,8	-
	2011	194,2	-
	2012	202,5	44,74
	2013	195,3	43,37
	2014	171,8	50,62
	2015	186,0	60,38
Procent din PIB pentru apărare	2010	1,4%	-
	2011	1,2%	-
	2012	1,3%	0,9
	2013	1,3%	0,9
	2014	1,2%	0,9
	2015	1,3%	1

Tabelul nr. 8: Studiul evoluției bugetului pentru apărare al Bosniei și Herțegovinei și Provinciei Autonome a Kosovo și Metohiei, în perioada 2010-2015⁷⁶

3.4.1. Provincia Autonomă a Kosovo și Metohiei

Kosovo și-a declarat independența față de Serbia în februarie 2008, fapt considerat ilegal de către autoritățile de la Belgrad. Deși Decizia Curții Internaționale de Justiție (2010) este favorabilă kosovarilor, iar SUA și UE au susținut independența provinciei, 5 state membre ale UE continuă să refuze să recunoască Kosovo ca stat independent până când Serbia însăși nu va face acest lucru (Cipru, Grecia, România, Slovacia și Spania). Proiectul comun al integrării europene a determinat Belgradul și Priștina să facă progrese către normalizarea relațiilor dintre ele. Serbia recunoaște dreptul republicii de a governa respectivul teritoriu, dar aceasta continuă să definească Kosovo drept Provincia Autonomă a Kosovo și Metohiei. Practic, statutul provinciei pe arena internațională nu a fost încă definitivat. Mai mult, Kosovo nu este membru în ONU și aceasta nu doar datorită opoziției Rusiei în Consiliul de Securitate, ci și pentru că, la nivel mondial, încă sunt 85 de state care nu au recunoscut actul de independență al acestuia.

Relevant este, în cazul Kosovo și faptul că acesta se află sub supraveghere internațională încă de la deescaladarea conflictului din

⁷⁶ Conform datelor furnizate de IHS Jane's Defence Budgets, consultat la 12 octombrie 2014.

1999, inițial, de către Biroul Civil Internațional (International Civil Office) și, ulterior, prin EULEX.

Din punct de vedere economic, Kosovo constituie cea mai săracă parte din fosta Iugoslavie. Cu o suprafață de 10.887 de km² și o populație de 1.859.203 locuitori, provincia are cei mai săraci cetățeni din Europa, cu un PIB anual per capita de 7.600 de dolari (în 2013)⁷⁷ și o rată a șomajului de peste 30%. Veniturile din diaspora alcătuiesc aproximativ 15% din PIB, iar activitățile derulate cu ajutorul donațiilor sau a sprijinului financiar constituie alte 10 procente din PIB. Criza economică și financiară a fost resimțită și la acest nivel prin scăderea capacității donatorilor financiari de a sprijini astfel economia kosovară.

Din perspectiva securității, Kosovo depinde într-o măsură considerabilă de contribuția actorilor externi, securitatea internă a provinciei continuând să fie asigurată prin KFOR. După cum am menționat anterior, una dintre principalele misiuni ale KFOR este sprijinul dezvoltării Forței de Securitate a Kosovo (KSF).

KSF este considerat „germenele” din care se vor dezvolta forțele armate kosovare. Însă, până la momentul redactării prezentului studiu, KSF nu are definitivat cadrul instituțional, legal și financiar pentru a dobândi acest statut. KSF este încă o forță civilă, plasată sub controlul Ministerului pentru Forța de Securitate a Kosovo, alcătuit în proporție de 60% din civili și restul militari.

Formată oficial în ianuarie 2009 ca organizație non-militară, KSF are un efectiv de 2.500 și o rezervă de 800 de persoane, cu responsabilități în răspunsul la crize, protecție civilă și distrugerea muniției explozive (EOD – Explosive Ordnance Disposal). KSF deține doar arme și vehicule ușoare⁷⁸. Relevant pentru Kosovo este și faptul că nu are încă un minister al apărării, crearea acestuia fiind un obiectiv pe care guvernarea kosovară și-a propus să îl atingă până în 2019, alături de constituirea unor Forțe Armate conform standardelor NATO⁷⁹. Din cauza bugetului militar extrem de redus, achizițiile

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ ***, *The Military Balance 2014*, The International Institute for Strategic Studies, Routledge Publishing House, London, 2014, p. 134.

⁷⁹ Fatos Bytyci, „Kosovo to create a national army of 5.000 soldiers”, Reuters, 4 March 2014, URL: <http://uk.reuters.com/article/2014/03/04/uk-kosovo-army-idUKBREA231E620140304>, accesat la 10 mai 2014.

militare sunt aproape inexistente, kosovarii bazându-se preponderent pe donații externe.

Având în vedere că ciocnirile violente dintre kosovarii albanezi și cei sârbi, mai ales la granița dintre cele două părți ale provinciei, nu constituie evenimente rar întâlnite⁸⁰, prezența KFOR este încă necesară pentru menținerea securității în. Efectivul KFOR a scăzut treptat de-a lungul timpului de la 60.000 de militari, în iunie 1999, la 4.882 de militari, la 1 decembrie 2013⁸¹. Pe de o parte, reducerea efectivelor NATO poate fi considerată un indicator al stabilizării securității Kosovo și creșterii capacității locale de gestionare a evoluțiilor în acest plan. Pe de altă parte, există opinii conform cărora reducerea prezenței NATO în provincie se adaugă gamei de riscuri la adresa securității regionale, având în vedere că există încă tensiuni sociale care pot escalada către un conflict violent⁸².

În opinia noastră, dinamica militaro-economică a provinciei reflectă și se înscrie în contextul general al Kosovo. Cu un trecut istoric nu foarte îndepărtat extrem de violent, un statut internațional încă nedefinitiv, o economie caracterizată drept cea mai slab dezvoltată de pe întregul continent european, dependent de sprijinul economic și militar al actorilor internaționali, Kosovo se află în plin proces de construcție a capacității de auto-guvernare. Reducerea treptată a prezenței externe, în special în plan militar, poate constitui o dovadă a reducerii riscului de destabilizare regională pe care îl prezintă această entitate. Acest fapt este susținut și de evoluția misiunilor derulate de-a lungul timpului de către NATO și UE, acestea tinzând să se reducă la furnizarea de sprijin pentru instituțiile locale în construirea capacităților proprii⁸³.

⁸⁰ Pentru detalii, a se vedea Janusz Bugajski, *Return of the Balkans: Challenges to European Integration and US Disengagement*, US Army War College Press, Carlisle, May 2013, pp. 21-26.

⁸¹ ***, Kosovo Force. Key facts and figures, 1 decembrie 2013, URL: <http://www.aco.nato.int/resources/site7423/General/Articels%202013/NATO%20FACTS/2013-12-01%20KFOR%20Placemat-final.pdf>, accesat la 10 octombrie 2014.

⁸² Janusz Bugajski, op. cit., p. 131.

⁸³ Franziska Klopfer, Douglas Cantwell, Miroslav Hadžić, Sonja Stojanović (eds.), *Almanac on Security Sector Oversight in the Western Balkans*, Editura UNAGRAF, Belgrad, 2012, p. 108.

3.4.2. Bosnia și Herțegovina (BiH)

BiH constituie cea de-a doua țară ca mărime din Balcanii de Vest, după Serbia, și prezintă unul dintre cele mai complexe sisteme de organizare a statului din acest spațiu⁸⁴.

La finalul anului 1995, după încheierea confruntărilor armate, BiH avea, practic, două forțe armate, una aparținând Federației Bosnia-Herțegovina (FBiH) și una Republicii Srpska (RS). Însă, diviziunile etnice dintre acestea erau atât de pronunțate, încât se putea vorbi mai curând despre trei forțe armate: una bosniacă, una croată (în cadrul FBiH) și una sârbă (în cadrul RS). În consecință, la acel moment nu exista un control centralizat asupra celor două forțe militare⁸⁵. Această caracteristică a BiH crea premisele ca o eventuală criză în plan politic sau social să se reflecte și în plan militar, sporind astfel riscul ca statul să devină scena unei veritabile crize politico-militare. Acest risc a fost redus doar parțial, având în vedere că o evaluare a Forțelor Terestre BiH, realizată de IHS Jane's și actualizată la 21 octombrie 2013, menționa că „din cauza menținerii diviziunilor politice și etnice dintre sârbi, pe de o parte, și bosniaci și croați, de cealaltă, face imposibil ca trupele sârbe să fie staționate în afara RS, iar cele croate și bosniace în interiorul RS”⁸⁶. Având în vedere punctajul foarte mare obținut de BiH pentru lipsa de coeziune a elitelor politice în Indexul Statelor Eșuate/Fragile, putem aprecia că diviziunile etnice în cadrul populației BiH rămân o problemă

⁸⁴ Statul este de fapt o federație alcătuită din două entități – Federația Bosnia-Herțegovina (FBiH), unde majoritari sunt croații și bosniacii, și Republica Srpska (RS), unde majoritari sunt sârbii bosniaci. Această ordine are implicații asupra principalelor instituții ale Bosniei și Herțegovinei: trei reprezentări parlamentare bicamerale (câte una pentru fiecare entitate, la care se adaugă un organism central); Președinția este alcătuită din trei reprezentanți, câte unul pentru fiecare comunitate etnică constituentă. În plus, fiecare entitate beneficiază de un grad mare de autonomie, acestea putând lua decizii în toate domeniile care nu sunt jurisdicționate la nivel centralizat.

⁸⁵ Merijn Hatog, „Defence reform and PfP aspirations in Bosnia and Herzegovina and in Serbia and Montenegro”, disponibil on-line la URL: <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?ots591=0c54e3b3-1e9c-be1e-2c24-a6a8c7060233&lng=en&id=44365>, accesat la 6 octombrie 2014.

⁸⁶ Jane's Sentinel Security Assessment – The Balkans, Bosnia-Herțegovina: Army, consultat la 20 octombrie 2014.

constantă, chiar și la 20 de ani de la finalizarea războiului.

Solicitarea BiH din 2003 de a fi inclusă în PFP a fost refuzată din pricina amplitudinii exesive a forțelor armate, a lipsei controlului statal central asupra acestora, a ambiguității și inconsistenței legislației privind competențele statului și a instituțiilor în probleme de apărare, a insuficienței controlului democratic asupra forțelor armate, a numărului nejustificat al rezerviștilor și armamentului ușor al acestora, a armamentului excesiv și în curs de deteriorare depozitat în multiple locații, a risipei de prea multe resurse umane și financiare în sectorul de apărare, a faptului că forțele armate aveau efective și echipamente neconforme cu situația de securitate a BiH la acel moment⁸⁷.

De la finalul războiului din BiH, misiunea NATO în BiH⁸⁸, SFOR, a sprijinit reforma sectorului militar, la finele acesteia (2004), fiind constituită o unică structură de comandă și control a forțelor armate ale BiH și dezvoltate o doctrină și standarde de instrucție și echipament întrunit, compatibile cu standardele NATO. În 2006, BiH a devenit parte a PFP, ceea ce indică îndeplinirea condițiilor solicitate la cererea anterioară.

BiH a făcut și obiectul NATO Partnership Trust Fund, care a contribuit la reducerea personalului de apărare redundant. De la încheierea războiului (1995), forțele armate ale BiH s-au redus continuu de la 250.000 de militari la 35.000 în 1998 și 19.000 în 2002⁸⁹. În 2014, numărul efectivelor se ridică la doar 10.500 de militari activi⁹⁰. În prezent, forțele armate ale BiH sunt organizate pe două categorii: Forțele Terestre și Forțele Aeriene și Brigada de Apărare Aeriană. Deși are o ieșire la Marea Adriatică de aproximativ 20 km, BiH nu are Forțe Navale, în condițiile inexistenței unui port.

⁸⁷ ***, The path to Partnership for Peace, Report of the Defence Reform Commission, Bosnia and Herzegovina 2003, URL: <http://www.ohr.int/ohr-dept/pol/drc/pdf/drc-eng.pdf>, accesat la 15 septembrie 2014.

⁸⁸ Din 2004, SFOR a fost continuată, în virtutea Aranjamentelor Berlin +, de UE, inițiindu-se astfel EUFOR Althea.

⁸⁹ Jasmin Katica, *NATO membership for Bosnia and Herzegovina: obstacles and challenges*, Naval Postgraduate School, Monterey, California, December 2008, p. 55, URL: www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a493953.pdf, accesat la 15 septembrie 2014.

⁹⁰ ***, *The Military Balance 2014*, The International Institute for Strategic Studies, Routledge Publishing House, London, 2014, p. 79

La modul general, forțele armate actuale ale BiH sunt caracterizate ca fiind „un amalgam instabil de trupe din cele trei entități foste combatante (...), având capacități prea reduse pentru a putea susține operații de luptă”⁹¹. În plus, evaluările referitoare la nivelul general de stabilitate al țării continuă să plaseze BiH într-o zonă de alertă considerabilă, aceasta fiind unul dintre cele mai instabile state din regiune (a se vedea anexa nr. 2).

Cu toate acestea, progresele înregistrate de Sarajevo sunt notabile. În ciuda prezervării într-o bună măsură a caracterului instabil al statului din multiple perspective, progresul este apreciat a fi „remarcabil, dat fiind că ilustrează posibilitatea ca statele afectate de conflict să progreseze și să își depășească provocările”⁹². La baza acestei aprecieri stă evoluția notabilă a BiH în Indexul Statelor Eșuate/Fragile din 2005 până în prezent, aceasta coborând 51 de locuri. Similar cazului Kosovo, prezența militară externă în BiH a scăzut treptat în aceeași perioadă.

Din 2008, BiH este angajată în Dialogul intensificat cu NATO în ceea ce privește aspirațiile de integrare și reformele aferente. Aliații au oferit oficial în 2010 acestui stat MAP, sub condiția ca BiH să soluționeze și problema proprietății imobiliare din sectorul apărării.

Similar întregii regiuni, reforma în domeniul apărării a fost realizată, condusă și supravegheată de NATO și continuă să constituie partea centrală a cooperării cu aceasta. Prioritatea cheie este reprezentată de „stabilirea unor structuri de apărare ale căror cheltuieli să poată fi posibile și sustenabile, care să reflecte nevoile de securitate ale țării și să fie capabile să furnizeze capacități militare utilizabile și interoperabile cu cele ale Alianței”⁹³.

BiH este plasată de Transparency International în categoria

⁹¹ Ibidem.

⁹² Laura Brisard, „A decade of recovery: Bosnia and the Balkans bounce back”, în ***, *Fragile States Index 2014*, URL: <http://library.fundforpeace.org/library/cfsir1423-fragilestatesindex2014-06d.pdf>, p. 38, accesat la 25 octombrie 2014.

⁹³ ***, NATO's relations with Bosnia and Herzegovina, 17 iunie 2014, URL: http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_49127.htm, accesat la 10 septembrie 2014.

statelor cu risc foarte mare de corupție în sectorul apărării⁹⁴. Lipsa mecanismelor de supraveghere și a transparenței în plan decizional sunt aspecte constante în domeniul politic, financiar, de resurse umane și achiziții în sectorul de apărare.

Progresele în planul reformei sistemului de apărare includ abolirea conscripției în 2006 și crearea bazelor pentru formarea unei armate profesioniste, forțele bosniace fiind, în prezent, capabile să contribuie la misiuni internaționale, în special de menținere a păcii. De exemplu, BiH a desfășurat forțe în Afganistan și Irak. De asemenea, au fost deja operaționalizate o companie de infanterie, un pluton de poliție militară și unul de detectare a dispozitivelor explozive (EOD), care pot fi desfășurate.

Efectele crizei economice și financiare mondiale sunt reflectate și în evoluția bugetului pentru apărare al BiH care, după o perioadă de majorare, datorată creșterii economice per ansamblu a țării, a cunoscut fluctuații notabile în anii 2010-2014, deși procentul din PIB investit în apărare a rămas relativ constant (tabelul nr. 8).

În general, BiH poate fi considerată a avea armamentul și echipamentul necesar îndeplinirii obiectivelor fundamentale ale Forțelor sale Armate, însă marea parte a acestuia este perimat și aproape imposibil de utilizat. Evoluția bugetului pentru apărare nu este de așteptat a se îmbunătăți pe termen scurt și acest aspect va rămâne, probabil, pentru mult timp unul problematic pentru BiH. Mai mult, „depozitarea în condiții de siguranță și menținerea armelor, minelor și dispozitivelor explozive, precum și a locațiilor ce nu pot fi utilizate presupun, de asemenea, cheltuieli”⁹⁵. Similar tendințelor identificate la nivelul tuturor statelor vest-balcanice, BiH se confruntă cu problema unui buget pentru apărare redus, ce trebuie utilizat cu maximă eficiență în vederea modernizării forțelor armate, îndeplinirii standardelor

⁹⁴ ***, Government Defence Anti-Corruption Index, Bosnia and Herzegovina, Report finished in July 2012, URL: <http://government.defenceindex.org/sites/default/files/documents/GI-main-report.pdf>, accesat la 12 decembrie 2014.

⁹⁵ Mirko Okolić, adjunctul ministrului apărării pentru managementul resurselor, în ***, Brochure of Ministry of Defence and Armed Forces of Bosnia and Herzegovina, March 2013, p. 21, URL: http://www.mod.gov.ba/files/file/brosure/Brosura_MO_mart_2013_en.pdf, accesat la 2 noiembrie 2014.

stabilite de NATO și favorizării interoperabilității cu Aliații. Resursele limitate fac ca dezvoltarea unor programe majore de înzestrare să fie puțin probabile pe termen scurt și mediu, prioritățile imediate fiind acoperirea salariilor, investițiile în infrastructură și instrucția.

BiH a beneficiat de donații de echipamente militare din partea SUA și, prin Programul de Finanțare Militară Externă, de echipamente militare în valoare de 4 milioane de dolari, în perioada 2012-2013. De asemenea, a solicitat, în cursul anului 2014, echipament în valoare de 4,5 milioane de dolari. Marea parte a acestor fonduri este menită să favorizeze adaptarea BiH la instituțiile europene și euro-atlantice în domeniul apărării, însă, conform IHS Jane's, fondurile vor fi destinate instrucției și echipării plutonului EOD. Decizia este mai mult decât justificată, având în vedere că în BiH se găsesc cele mai multe mine de teren din întreaga Europă⁹⁶.

Similar Serbiei, BiH are o istorie consistentă în materie de industrie a apărării, însă aceasta nu mai poate produce suficient pentru a exporta. Totuși, companiile bosniace acoperă nevoile forțelor armate proprii în ceea ce privește muniția pentru arme ușoare, proiectile ușoare și grenade.

⁹⁶ Laura Brisard, op. cit., p. 38.

CONCLUZII

Războaiele de la finele secolului trecut au schimbat fundamental harta politică a Balcanilor de Vest, lăsând în urmă o serie de state tinere puternic afectate de confruntările militare atât din perspectivă economică, cât și militară. În primă instanță, a fost necesară reducerea arsenalelor, a numărului armamentelor deținute de populație și de stat. Măsurile de acest tip au fost justificate nu doar prin necesitatea de a menține stabilitatea și securitatea noilor state, ci și de a constitui forțe armate adaptate misiunilor specifice stării de pace.

Integrarea euroatlantică a constituit principalul stimul atât pentru dezvoltarea economică, cât și pentru reformele în plan militar. Per ansamblu, actorii vest-balcanici pot fi considerați a fi relativ stabili din perspectiva securității, dar trebuie să parcurgă încă pași importanți către atingerea standardelor euroatlantice. Acesta este motivul pentru care, la prima vedere, evaluările asupra progreselor înregistrate în această direcție pot părea contradictorii. Exemplul cel mai elocvent este Bosnia și Herțegovina, stat cu multipli indici de instabilitate, dar apreciat pozitiv din perspectiva evoluțiilor de la finalul războiului până în prezent.

Actorii vest-balcanici sunt încă în plin proces de reformulare a cadrelor fundamentale de funcționare a statului, iar dimensiunea economico-militară nu face excepție de la această regulă. Din perspectivă economică, acest spațiu se confruntă cu dificultăți notabile determinate nu doar de impactul crizei economice și financiare mondiale, ci și de curenți de structură, cu repercusiuni serioase în planul calității vieții cetățenilor, investițiile în domeniul apărării neconturându-se ca o prioritate. Reformele sunt implementate lent, dar constant, obiectivul integrării euroatlantice constituind linia directoare în acest sens.

Având în vedere relațiile strânse dintre statele din regiune cu și NATO și UE, este de așteptat ca evoluția pozitivă în ceea ce privește

stabilitatea, securitatea, dezvoltarea economică și reforma sistemelor militare să continue. Totuși, nu trebuie subestimat potențialul destabilizator al unor factori precum menținerea tensiunilor interetnice, care se reflectă în plan politic, dar și economic și militar, disensiunile dintre state, corupția endemică, dezvoltarea criminalității organizate și extremismului etc. Pe fondul dificultăților economice notabile, generate mai ales de criza economică și financiară mondială, și al unor instituții de stat în curs de definire și construire, toți acești factori se pot constitui în veritabile provocări nu doar la adresa securității vest-balcanice, ci și a întregii Europe.

Referitor la dinamica economico-militară, Balcanii de Vest se înscriu în tendința identificată la nivelul întregului continent european – scăderea bugetelor pentru apărare în contextul crizei economice și financiare mondiale. Relevant este și faptul că, în asemenea circumstanțe, este necesară concentrarea resurselor financiare către scopuri care să susțină creșterea economică, mai ales în condițiile în care securitatea acestor actori este garantată, într-o măsură considerabilă, prin misiunile internaționale (Kosovo, Bosnia și Herțegovina). Creșterea bugetelor pentru apărare nu constituie, prin urmare, o prioritate.

Per ansamblu, tendințele economico-militare din spațiul vest-balcanic pot fi sistematizate astfel:

a) preocuparea constantă de a implementa reforme în domeniul apărării, cu scopul atingerii standardelor necesare integrării în structurile euroatlantice (cu excepția Serbiei, care deși nu și-a stabilit un astfel de obiectiv al politicii externe, beneficiază de sprijinul NATO);

b) bugetele pentru apărare sunt în general reduse și se mențin pe un trend descendent, sub impactul crizei economice și financiare, în contextul în care PIB-ul național al acestor state continuă să scadă;

c) marea parte a bugetului pentru apărare este destinată cheltuielilor pentru personal, urmând cele pentru operații și cele pentru echipamente militare;

d) deși numărul armamentelor a fost considerabil redus în urma diferitelor programe de dezarmare și neproliferare, echipamentele militare ale statelor vest-balcanice sunt, în mare parte, perimate, dificil sau imposibil de utilizat și incompatibile cu cele ale Aliaților;

e) caracterul limitat al bugetelor pentru apărare a făcut necesar ca dotarea forțelor armate cu echipamente utilizabile și compatibile cu cele ale NATO să se realizeze, adesea, prin donații din partea altor actori.

Deși putem identifica o serie de caracteristici comune ale acestor state, ele pot fi totuși diferențiate în funcție de gradul de dezvoltare, de nivelul capacității de auto-guvernare, de măsura în care au înregistrat progrese. „Moștenirea” cu care s-au desprins din fosta republică federală joacă, cu certitudine, un rol major, definind cursul evoluției lor. Spre exemplu, nu sunt greu de identificat diferențe notabile între evoluția economico-militară a Sloveniei sau Croației față de cea a Bosniei și Herțegovinei. Este de așteptat ca aceste distanțe notabile între nivelurile de dezvoltare să se mențină cel puțin pe termen scurt și mediu, adăugându-se multitudinii de factori care generează complexitatea și eterogenitatea mediului de securitate vest-balcanic.

Din perspectiva tendințelor economico-militare, regiunea este elocventă că, în acest domeniu, mai mult nu înseamnă neapărat și mai bun. Depozitele enorme de armament rămase în urma confruntărilor ce au dus la disoluția Iugoslaviei au trebuit distruse sau reduse, încercându-se constant obținerea unui echilibru nu doar între resursele financiare și capabilitățile militare, ci și între capabilitățile militare și starea de pace. Practic, întreaga traiectorie a actorilor vest-balcanici a stat sub necesitatea destructurării, eliminării vechilor forme de organizare, operare, conceptualizare, echipare și a restructurării și reorganizării în conformitate cu noul statut de state aspirante la statutul de membre ale organizațiilor de securitate euroatlantice.

BIBLIOGRAFIE

1. ***, “Bosnia’s Dangerous Tango: Islam and Nationalism”, Europe Briefing No. 70, International Crisis Group, 26 February 2013, URL: <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/balkans/bosnia-herzegovina/b070-bosnias-dangerous-tango-islam-and-nationalism.pdf>.
2. ***, „Serbian Parliament’s Kosovo Resolution”, 27 December 2007, URL: http://www.b92.net/eng/insight/strategies.php?yyyy=2007&mm=12&nav_id=46517.
3. ***, „Serbia’s Stance on NATO and the EU”, în *Stratfor Analysis*, 2 August 2012, URL: <https://www.stratfor.com/analysis/serbias-stance-nato-and-eu>.
4. ***, *Annual Report of the Ministry of Defence for 2013*, The Republic of Slovenia, Ministry of Defence”, 27 May 2014, URL: http://www.mo.gov.si/fileadmin/mo.gov.si/pageuploads/pdf/ministrstvo/annual_report_2013.pdf.
5. ***, *Criza, conflictul și războiul. Vol. 1, Definierea crizelor și conflictelor armate în noua configurație a filosofiei și fizionomiei naționale și internaționale de rețea*, Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I”, București, 2007.
6. ***, *National Security Strategy of the Republic of Serbia*, October 2009, URL: <http://www.voa.mod.gov.rs/documents/national-security-strategy-of-the-republic-of-serbia.pdf>.
7. ***, *SIPRI Yearbook 2004: Armaments, Disarmament and International Security*, URL: <http://www.sipri.org/yearbook/2004/files/SIPRIYB0408.pdf>.
8. ***, *Strategic Defence Review of Montenegro*, Montenegro, Ministry of Defence, Podgorica, July 2013, disponibil on-line la URL: <http://www.mod.gov.me/en/sections/strategic-documents>.
9. ***, *Strategic Defence Review. Executive Summary*, Republic of Slovenia, Ministry of Defence, Ljubljana, May 2004, URL: <http://www.esdp-course.ethz.ch/content/pubkms/detail.cfm?lng=en&id=156811>.
10. ***, *The Croatian Armed Forces Long-Term Development Plan 2006-2015*, Zagreb, 2006, URL: <http://www.esdp-course.ethz.ch/content/pubkms/detail.cfm?lng=en&id=154936>.
11. ***, *The Military Balance 2014*, Routledge Publishing House, London, 2014.
12. ***, *The Military Strategy of the Republic of Albania*, May 2005, URL: <http://www.defesa.gov.br/projetosweb/livrobranco/arquivos/pdf/Albania%202005>.
13. ***, *The path to Partnership for Peace*, Report of the Defence Reform Commission, Bosnia and Herțegovina 2003, URL: <http://www.ohr.int/ohr-dept/pol/drc/pdf/drc-eng.pdf>.
14. ***, *White Paper on Defence of the Republic of Serbia*, Ministry of Defence, Belgrade, 2010, URL: <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?ots591=0c54e3b3-1e9c-be1e-2c24-6a8c7060233&lng=en&id=156804>.
15. ***, *White Paper on Defence*, Republic of Macedonia, Ministry of Defence, Skopje, September 2012, URL: <http://www.morm.gov.mk/wp-content/uploads/2013/12/WHITE-PAPER-OF-DEFENCE.pdf>.
16. Băhnăreanu, Cristian, *Influența factorului economic în realizarea securității*, Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I”, București, 2009.
17. Bogdanovski, Andreja, „Contributor Profile: The Republic of Macedonia”, Analytica think tank, Skopje, 17 August 2014, URL: <http://www.providingforpeacekeeping.org/wp-content/uploads/2013/02/Macedonia-Bogdanovski-17-August.pdf>.

18. Brisard, Laura, „A decade of recovery: Bosnia and the Balkans bounce back”, în ****, Fragile States Index 2014*, URL: <http://library.fundforpeace.org/library/cfsir1423-fragilestatesindex2014-06d.pdf>.
19. Bugajski, Janusz, *Return of the Balkans: Challenges to European Integration and US Disengagement*, US Army War College Press, Carlisle, May 2013.
20. Bytyci, Fatos, „Kosovo to create a national army of 5.000 soldiers”, Reuters, 4 March 2014, URL: <http://uk.reuters.com/article/2014/03/04/uk-kosovo-army-idUKBREA231E620140304>.
21. de Borja, Francisco, „Europe must not neglect the Western Balkans”, European Council on Foreign Relations, 5 September 2014, URL: http://www.ecfr.eu/article/commentary_europe_must_not_neglect_the_western_balkans307.
22. Estrin, Saul; Uvalic, Milica, *Foreign Direct Investment into Transition Economies: Are the Balkans Different?*, The London School of Economics and Political Science, LEQS Paper No. 64/2013, URL: <http://www.lse.ac.uk/europeanInstitute/LEQS/LEQSPaper64.pdf>.
23. Gobinet, Pierre, *Significant Surpluses: Weapons and Ammunition Stockpiles in South-East Europe*, Special Report, Small Arms Survey, Switzerland, December 2011, URL: <http://www.smallarmssurvey.org/fileadmin/docs/C-Special-reports/SAS-SR13-Significant-Surpluses.pdf>.
24. Goldstein, Joshua S.; Pevehouse, Jon C., *Relații Internaționale*, Editura Polirom, Iași, 2008.
25. Hatog, Merijn, „Defence reform and PFP aspirations in Bosnia and Herzegovina and in Serbia and Montenegro”, URL: <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?ots591=0c54e3b3-1e9c-be1e-2c24-a6a8c7060233&lng=en&id=44365>
26. Jane's Sentinel Security Assessment - The Balkans.
27. Katica, Jasmin, *NATO membership for Bosnia and Herzegovina: obstacles and challenges*, Naval Postgraduate School, Monterey, California, December 2008, URL: www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a493953.pdf.
28. Klopfer, Franziska; Cantwell, Douglas; Hadžić, Miroslav; Stojanović, Sonja (eds.), *Almanac on Security Sector Oversight in the Western Balkans*, Editura UNAGRAF, Belgrad, 2012.
29. Lowen, Mark, „Serbia arms industry boom time detonates NATO debate”, BBC News Europe, 10 June 2011, URL: <http://www.bbc.com/news/world-europe-13731608>.
30. Pagina oficială a CIA World Factbook, URL: <https://www.cia.gov/>.
31. Pagina oficială a Fund for Peace, Failed/Fragile States Index, edițiile din perioada 2009-2014, URL: <http://ffp.statesindex.org>.
32. Pagina oficială a International Monetary Fund, URL: <http://www.imf.org>.
33. Pagina oficială a NATO, <http://www.nato.int/>.
34. Pagina oficială a Serviciului European de Acțiune Externă, <http://eeas.europa.eu/>.
35. Pagina oficială Transparency International UK, Government Defence Anti-Corruption Index, URL: <http://government.defenceindex.org/>.

ANEXA NR. 1 Harta politică a statelor din regiunea Balcanilor de Vest

Sursa: http://www.lib.utexas.edu/maps/europe/txu-oclc-247232977-central_balkan_pol_2008.jpg

ANEXĂ NR. 2
Evoluția punctajelor (in)stabilității în statele vest-balkanice în
perioada 2010-2014, în Indexul Statelor Eșuate/Fragile⁹⁷

Bosnia și Herțegovina	2010	2011	2012	2013	2014
Presiuni demografice	5,3	5	4,7	4,4	4,1
Refugiați și persoane dislocate intern	7,1	6,8	6,5	6,8	6,8
Revendicări de grup	8,7	8,4	8,0	7,7	7,4
Migrație	5,6	5,9	5,8	5,6	5,8
Dezvoltare inegală	7,1	6,8	6,5	6,2	5,9
Sărăcie și declin economic	5,7	5,2	5,5	5,2	5,5
Legitimitatea statului	8	7,6	7	6,7	6,8
Servicii publice	5,4	5	4,7	4,4	4,4
Drepturile omului	5,9	6,1	6,1	6,4	6,1
Aparatul de securitate	7,2	7	6,7	6,4	6,5
Lipsa de coeziune a elitelor	9,2	9,2	8,7	8,7	8,7
Intervenții externe	8,3	8	7,7	8,0	7,9
Punctaj final	83,5	80,9	77,9	76,5	75,9
Nivel de alertă	Very high warning	High Warning			

Serbia	2010	2011	2012	2013	2014
Presiuni demografice	5,6	5,3	5	4,7	4,2
Refugiați și persoane dislocate intern	6,9	6,4	6,3	6,6	6,5
Revendicări de grup	7,8	7,5	7,9	8	8
Migrație	5,3	5	4,7	4,7	5
Dezvoltare inegală	6,9	6,5	6,2	5,9	5,6
Sărăcie și declin economic	6,2	5,7	6,2	6,5	6,4
Legitimitatea statului	6,8	6,5	6,6	6,3	5,8
Servicii publice	5,2	4,9	4,6	4,7	4,4
Drepturile omului	5,6	5,3	5,8	5,5	5,2
Aparatul de securitate	6,5	6,5	6,4	6,5	6,2
Lipsa de coeziune a elitelor	8	8	8	8	8
Intervenții externe	7	6,8	7,3	7	6,7
Punctaj final	77,8	74,4	75	74,4	72
Nivel de alertă	High Warning				

⁹⁷ Anexa a fost realizată utilizând datele furnizate de The Fund for Peace, Failed/Fragile States Index, URL: <http://ffp.statesindex.org/rankings-2013-sortable>, accesat la 20 decembrie 2014.

Albania	2010	2011	2012	2013	2014
Presiuni demografice	5,9	5,5	5	4,7	4,4
Refugiați și persoane dislocate interni	2,8	3,1	2,8	3,1	3,4
Revendicări de grup	4,9	5,1	5,1	4,8	4,7
Migrație	7,1	6,8	6,8	6,6	6,9
Dezvoltare inegală	5,7	5,4	5,1	4,8	4,5
Sărăcie și declin economic	6,1	5,9	5,6	5,3	5,5
Legitimitatea statului	6,8	6,4	7,3	7	6,5
Servicii publice	5,6	5,0	4,9	4,8	4,8
Drepturile omului	5,3	5	5,5	6	5,5
Aparatul de securitate	5,4	5,4	5,4	5,5	5
Lipsa de coeziune a elitelor	6	6,3	6,6	6,3	6,2
Intervenții externe	5,5	6,3	6	6,3	6,2
Punctaj final	67,1	66,1	66,1	65,2	63,6
Nivel de alertă	Warning				

Croația	2010	2011	2012	2013	2014
Presiuni demografice	4,7	4,3	4	3,7	3,5
Refugiați și persoane dislocate intern	5,9	5,5	5,2	5,5	5,2
Revendicări de grup	5,2	5,5	5,6	5,3	5,6
Migrație	4,6	4,9	4,7	4,4	4,6
Dezvoltare inegală	5,3	5	4,7	4,4	4,1
Sărăcie și declin economic	6,2	5,9	5,4	5,1	5,0
Legitimitatea statului	4,8	4,4	4,2	3,9	3,7
Servicii publice	3,7	3,4	3,2	2,9	3,2
Drepturile omului	4,5	4,3	4,6	4,7	4,4
Aparatul de securitate	4,4	4,4	4,7	4,8	4,5
Lipsa de coeziune a elitelor	4,3	4,7	4,7	4,4	4,4
Intervenții externe	5,4	5	5,3	5	4,7
Punctaj total	59	57,3	56,3	54,1	52,9
Nivel de alertă	Less Stable				

Munteșnegru	2010	2011	2012	2013	2014
Presiuni demografice	4,9	4,5	4,2	3,9	3,6
Refugiați și persoane dislocate intern	4,2	4,5	4,2	4,5	4,8
Revendicări de grup	6,6	6,4	6,5	6,5	7
Migrație	2,7	2,4	2,7	3	3,3
Dezvoltare inegală	4,4	4,1	3,8	3,5	3,2
Sărăcie și declin economic	4,9	5,2	4,9	4,6	4,9
Legitimitatea statului	4,5	4,3	4,5	4,2	4,3

Servicii publice	3,8	3,6	3,9	3,6	3,9
Drepturile omului	5,3	5	4,7	4,4	4,5
Aparatul de securitate	4,5	4,8	4,9	4,6	4,3
Lipsa de coeziune a elitelor	5,9	6,2	6,2	6,2	6,3
Intervenții externe	5,6	5,3	5	5,3	5,6
Punctaj total	57,3	56,3	55,5	54,4	55,7
Nivel de alertă	Less Stable				

FYROM	2010	2011	2012	2013	2014
Presiuni demografice	4,8	4,5	4,2	3,9	3,8
Refugiați și persoane dislocate intern	4,6	4,6	4,9	5,2	5
Revendicări de grup	7,6	7,4	7,6	7,8	7,3
Migrație	6,7	6,7	6,4	6,1	5,8
Dezvoltare inegală	7,1	6,8	6,5	6,2	5,9
Sărăcie și declin economic	6,6	6,2	5,9	5,9	5,9
Legitimitatea statului	6,9	6,7	6,4	6,1	5,8
Servicii publice	4,6	4,2	4,2	3,9	4,1
Drepturile omului	5,1	5	4,6	4,3	4,2
Aparatul de securitate	5,6	6	5,7	6,0	5,7
Lipsa de coeziune a elitelor	6,5	6,7	6,7	7	7
Intervenții externe	6,6	6,2	5,9	5,6	5,9
Punctaj total	72,7	71	69,1	68,0	66,4
Nivel de alertă	High warning		Warning		

EDITURA UNIVERSITĂȚII NAȚIONALE DE APĂRARE „CAROL I”

Redactor: *Daniela RĂPAN*

Lucrarea are 60 pagini.

Tipografia Universității Naționale de Apărare „Carol I”

Șoseaua Panduri, nr. 68-72, sector 5, București

E-mail: editura@unap.ro

Telefon: 021.319.48.80/453; 245

Fax: 021/319.59.69